พินิจรูปหนังตะลุง
มุ่งสู่การศึกษาวัฒนธรรมของชุมชน

รศ.วิมล ดำศรี
คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช

ก. ความนำ

นักปราชญ์ทางวัฒนธรรมเชื่อว่า ภาษาและวรรณกรรมเกิดขึ้นควบคู่กับมนุษยชาติ และเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ ทุกชุมชน ทุกสังคมของมนุษย์ วรรณกรรมรูปใดรูปหนึ่งตามระดับและความเจริญของชุมชนและสังคมนั้น[๑]

รูปหนังตะลุง เป็นองค์ประกอบสำคัญในการแสดงนิยายหนังตะลุง(วรรณกรรม) อันเป็นมหรสพพื้นบ้านภาคใต้ประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางของผู้คนเมืองนครศรีธรรมราชและภูมิภาคทักษิณมาเป็นระยะเวลายาวนาน

อาศัยความเชื่อของนักปราชญ์ทางวัฒนธรรม ดังกล่าวข้างต้น ย่อมอนุมานได้ว่า รูปหนังตะลุงย่อมมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับชีวิตของผู้คนทุกชุมชน ตามระดับและความเจริญของชุมชนและสังคมนั้น ด้วยหลักการนี้ การศึกษารูปหนังตะลุงในช่วงระยะต่างๆ ของแต่ละชุมชนและสังคมย่อมจะสามารถเชื่อมโยงไปสู่ภาพชีวิตของผู้คนในชุมชนและสังคมนั้นได้ระดับหนึ่ง นั่นคือได้รู้จักและเข้าใจวัฒนธรรมของชุมชนและสังคมนั้นได้ส่วนหนึ่งด้วยแล้ว

"พินิจรูปหนังตะลุง มุ่งสู่การศึกษาวัฒนธรรมของชุมชน" ก็มีความคาดหวังเช่นนั้น

[๑] ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ วิเคราะห์วรรณกรรมไทย หน้า ๑-๒

ข. พินิจรูปหนังตะลุงเมืองนครศรีธรรมราช

จากการศึกษาค้นคว้าของศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราชตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๒-๒๕๓๓[๒] จากการสัมภาษณ์ผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สาขาช่างฝีมือ (หัตถกรรมแกะหนัง)[๓] และศิลปินหนังตะลุงเมืองนครศรีธรรมราช[๔] พอจะแบ่งตัว(รูป)หนังตะลุงเมืองนครศรีธรรมราช ตามช่วงอายุการใช้งานและรูปลักษณ์พิเศษ ได้เป็นช่วงเวลา (นับถึงปี พ.ศ.๒๕๔๘) ดังนี้ คือ

ช่วงที่ ๑ ตัวหนังตะลุงช่วงอายุประมาณ ๒๐๐ ปี

ช่วงที่ ๒ ตัวหนังตะลุงช่วงอายุประมาณ ๑๐๐ ปี

ช่วงที่ ๓ ตัวหนังตะลุงช่วงอายุประมาณ ๖๕ ปี

ช่วงที่ ๔ ตัวหนังตะลุงช่วงอายุประมาณ ๖๐ ปี

ช่วงที่ ๕ ตัวหนังตะลุงยุคปัจจุบัน

ตัวหนังตะลุงตามช่วงเวลาเหล่านี้มีรูปลักษณ์ที่น่าสังเกต ดังนี้

[๒] วิเชียร ณ นคร ผู้อำนวยศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช (พ.ศ.๒๕๒๑-๒๕๓๓) ผู้ให้สัมภาษณ์ วิมล ดำศรี ผู้สัมภาษณ์ ณ สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช เมื่อ ๕ มกราคม ๒๕๔๗

[๓] หนังสุชาติ ทรัพย์สิน ศิลปินหนังตะลุงผู้มีชื่อเสียงคณะหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราชเป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒธรรมฯ ปี ๒๕๓๑ ศิลปศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ปีการศึกษา ๒๕๓๔ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช ผู้ให้สัมภาษณ์ วิมล ดำศรี ผู้สัมภาษณ์ ณ บ้านศิลปินหนังสุชาติ ทรัพย์สิน ๑๑๐/๑๔ ถนนศรีธรรมโศก ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อ ๑๖ มกราคม ๒๕๔๗

[๔] หนังปรุม อ้ายลูกหมี (ปรุม มูสิกะ) ศิลปินหนังตะลุงยอดนิยมคณะหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช ผู้บุกเบิกการแสดงหนังตะลุงยุคใหม่ ที่เรียกว่า หนังตะลุงตอนเสิร์ต ผู้ให้สัมภาษณ์ วิมล ดำศรี ผู้สัมภาษณ์ ณ สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช เมื่อ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๔๔

ตัวหนังอายุประมาณ ๒๐๐ ปี

ตัวหนังอายุประมาณ ๑๐๐ ปี

๑. ตัวหนังตะลุงอายุประมาณ ๒๐๐ ปี

ตัวหนังตะลุงชุดนี้ ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราชได้จัดแสดงไว้ในห้องการละเล่นและมหรสพพื้นบ้านมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ (ปัจจุบันแสดงไว้ที่ห้องพิพิธภัณฑ์ สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช : ๒๕๔๘) ตัวหนังตะลุงชุดนี้มีรูปลักษณ์ดังนี้

๑.๑ เป็นรูปตัวหนังตะลุงชุดรามเกียรติ์ รูปเสนาและรูปสัตว์ เฉพาะตัวหนังตะลุงชุดรามเกียรติ์ ประกอบด้วย ตัวพระ ตัวนาง ยักษา และยักขินี ซึ่งมีรูปพญานาคเป็นฐานรองรับเท้า หรือรูปเหยียบนาค เป็นทำนองว่ามีนาคเป็นพาหนะ

๑.๒ เป็นรูปตัวหนังตะลุงซึ่งใช้สีระบายเพียงน้อยสี คือ นอกจากจะมีสีพื้นตามสีของ หนังสัตว์ที่ใช้ตัดหรือแกะตัวหนังตะลุงแล้วก็มักใช้สีดำ สีแดง หรือสีทอง มาระบายเพิ่มเติมเป็นอย่างมาก

๑.๓ เป็นรูปตัวหนังตะลุงที่มีขนาดโตกว่าตัวหนังตะลุงซึ่งมีอายุประมาณ ๑๐๐ ปี คือตัวหนังตะลุงสูงประมาณ ๒๕ นิ้ว (ไม่รวมไม้ตับ)

๑.๔ เป็นรูปตัวหนังตะลุงที่มีความประณีตงดงาม คือ เป็นรูปตัวหนังตะลุงที่มีสัดส่วน สมดุล มีกนกลวดลายที่งดงาม และมีฝีมือในการตัดแกะ

๒. ตัวหนังตะลุง อายุประมาณ ๑๐๐ ปี

ตัวหนังตะลุงรุ่นนี้ ศิลปินหนังตะลุงเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงเวลาดังกล่าวนิยมใช้แสดงอย่างกว้างขวาง ซึ่งตัวหนังตะลุงมีรูปลักษณ์ดังนี้

๒.๑ เป็นรูปตัวหนังตะลุงที่ศิลปินหนังตะลุงใช้แสดงเรื่องต่างๆ ตามนิยายหนังตะลุงทั่วไป ประกอบด้วยตัวหนังตะลุงครบชุด คือ มีทั้งรูปฤาษี หน้าบท เจ้าเมือง นางเมือง เทวดา ยักษา ยักขินี พระเอก นางเอก นางสองแขน ทาสา ตัวตลก สัตว์ อาวุธ ฯลฯ ไม่มีรูป พญานาคเป็นฐานรองรับเท้าของตัวพระตัวนาง ยักษา ยักขินี หรือไม่มีรูปเหยียบนาค เหมือนอย่างรูปตัวหนังตะลุงชุดรามเกียรติ์ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

๒.๒ เป็นรูปตัวหนังตะลุงซึ่งใช้สีระบายหลายสีกว่ารูปหนังตะลุงชุดรามเกียรติ์ คือนอกจากจะมีสีพื้นตามสีของหนังสัตว์ที่ใช้ตัดหรือแกะตัวหนังตะลุงแล้วยังใช้สีอื่นๆ มาระบายให้ดูสวยงามตามประเภทของรูปตัวหนังตะลุงอีกหลายสี เช่น สีดำ สีม่วง สีน้ำเงิน สีเขียว สีเหลือง สีแดง เป็นต้น

๒.๓ เป็นรูปตัวหนังตะลุงที่มีขนาดเล็กกว่าตัวหนังตะลุงซึ่งมีอายุประมาณ ๒๐๐ ปี คือ เฉพาะตัวหนังตะลุงแต่ละประเภทไม่รวมไม้ตับ มี

ตัวหนังตะลุงอายุประมาณ ๖๕ ปี

ขนาดดังนี้ (ใช้ตัวหนังตะลุงของศิลปินหนังตะลุงจันทร์ แก้ว บุญขวัญ เป็นต้นแบบ)

๒.๓.๑ ตัวเจ้าเมือง-นางเมือง สูง ๑๗ - ๑๙ นิ้ว โดยประมาณ

๒.๓.๒ ตัวยักษา (ราชายักษ์) สูง ๑๘ - ๑๙ นิ้ว โดยประมาณ (บุตรยักษ์) สูง ๑๓ - ๑๕ นิ้ว โดยประมาณ

๒.๓.๓ ตัวยักขินี สูง ๑๕ - ๑๗ นิ้ว โดยประมาณ

๒.๓.๔ ตัวพระเอก - นางเอก สูง ๑๑ - ๑๕ นิ้ว โดยประมาณ

๒.๓.๕ ตัวตลก สูง ๑๓ - ๑๕ นิ้ว โดยประมาณ

๒.๔ เป็นรูปตัวหนังตะลุงที่มีความสวยงามและมีรูปลักษณ์สอดคล้องกับสภาพที่ปรากฏในนิยายหนังตะลุง คือ นอกจากจะมีความสวยงามแสดงถึงความประณีตในการตัดหรือแกะตัวหนังแล้ว ตัวหนังตะลุงในยุคนี้ยังมีรูปลักษณ์ที่หลากหลายมากกว่าตัวหนังตะลุงในยุคอายุประมาณ ๒๐๐ ปี ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

๓. ตัวหนังตะลุงอายุประมาณ ๖๕ ปี

เมื่อประมาณ ๖๕ ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. ๒๔๘๑) ประเทศไทยมีนายกรัฐมนตรีชื่อ จอมพล ป.(แปลก) พิบูลสงคราม ในยุคนี้ประเทศไทยมีความเปลี่ยนแปลงหลายประการ เช่นมีการกำหนดวันชาติของไทย เพลงชาติไทย เปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทย ประกาศใช้นโยบายรัฐนิยมสร้างชาติ จัดตั้งกระทรวงวัฒนธรรม(พ.ศ. ๒๔๘๓) ประกาศใช้รัฐนิยม เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย (รัฐนิยมฉบับที่ ๑๐ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๔๘๔) ฯลฯ

โดยเฉพาะเรื่องการแต่งกายตามรัฐนิยมดังกล่าว มีปรากฏเป็นรูปธรรมให้เห็นเป็น ตัวอย่างในรูปตัวหนังตะลุงเมืองนครศรีธรรมราช แม้ศิลปินหนังตะลุงจะไม่นิยมใช้แสดงอย่างกว้างขวางเหมือนกับรูปตัวหนังตะลุงอายุประมาณ ๑๐๐ ปี ดังกล่าวมาแล้วก็ตาม แต่ก็เป็นหลักฐานบ่งชี้ให้เห็นว่ามีรูปตัวหนังตะลุงจำนวนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวนโยบายรัฐนิยมสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

รูปตัวหนังตะลุงรุ่นนี้ มีตัวอย่างจัดแสดงอยู่ที่ห้องการละเล่นและมหรสพพื้นบ้าน ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช มาตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ (ปัจจุบันจัดการแสดงไว้ที่ห้องพิพิธภัณฑ์สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช : ๒๕๔๘)

ตัวหนังตะลุงชุดนี้ มีรูปลักษณ์ดังนี้

๓.๑ เป็นตัวหนังตะลุงที่มีศิลปินหนังตะลุงใช้ประกอบการแสดงหนังตะลุงเพียงบางฉากบางตอน คือเป็นตัวหนังตะลุงที่ตัดหรือแกะเสริมขึ้นเป็นบางตัว ไม่ครบชุด หรือไม่ครบทั้งแผง ตามวัฒนธรรมของหนังตะลุง

๓.๒ เป็นรูปตัวหนังตะลุงซึ่งใช้สีระบายหลายสีเหมือนกับรูปตัวหนังตะลุง อายุประมาณ ๑๐๐ ปี

ตัวหนังอายุประมาณ ๖๐ ปี

๓.๓ เป็นรูปตัวหนังตะลุงที่มีขนาดเล็กกว่าตัวหนังตะลุงในช่วงอายุประมาณ ๑๐๐ ปี คือ รูปตัวหนังตะลุงมีขนาดความสูงไม่เกิน ๘–๑๐ นิ้ว และ ๑๑–๑๓ นิ้ว เท่านั้น

๓.๔ เป็นรูปตัวหนังตะลุงที่มีความสวยงาม และมีการแต่งกายตามสมัยรัฐนิยมปรากฏอยู่ด้วย คือ มีตัวหนังตะลุงที่มีการแต่งกายแบบใหม่เพิ่มเติมขึ้นมาจากเดิมด้วย เช่น มีผู้หญิงนุ่งกระโปรงสวมถุงเท้ารองเท้า และผู้ชายนุ่งกางเกงสวมถุงเท้ารองเท้า เป็นต้น

๔. ตัวหนังตะลุงอายุประมาณ ๖๐ ปี

ตัวหนังตะลุงรุ่นนี้ ศิลปินหนังตะลุงเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงเวลาดังกล่าวนิยมใช้แสดงอย่างกว้างขวาง ซึ่งตัวหนังตะลุงมีรูปลักษณ์เช่นเดียวกันกับตัวหนังตะลุงในช่วงอายุประมาณ ๑๐๐ ปี ต่างกันเพียงแต่ว่า ตัวหนังตะลุงรุ่นนี้ส่วนหนึ่งได้รับเอาอิทธิพลของตัวหนังตะลุงอายุประมาณ ๖๕ ปี เข้ามาบ้างในรูปบางรูป เช่น ตัวพระสวมเสื้อแขนสั้น นุ่งกางเกงขาสั้น สวมถุงเท้ารองเท้า เป็นต้น และรูปหนังตะลุงรุ่นนี้มีความหลากหลายกว่าและมีขนาดต่างกัน กล่าวคือ (ใช้ตัวหนังตะลุงของศิลปินหนังตะลุงคณะประวิง ป. ชี้ช้างประทิ่น บัวทอง หนังล้อม สระกำ ฯลฯ เป็นแนวเทียบ)

๔.๑ ตัวเจ้าเมือง - นางเมือง สูง ๑๗ - ๑๙ นิ้ว โดยประมาณ

๔.๒ ตัวยักษา (ราชายักษ์) สูง ๑๗ - ๒๑ นิ้ว โดยประมาณ

(บุตรยักษ์) สูง ๑๓ - ๑๗ นิ้ว โดยประมาณ

๔.๓ ตัวยักษินี สูง ๑๕ - ๑๙ นิ้ว โดยประมาณ

๔.๔ ตัวพระเอก - นางเอก สูง ๑๒ - ๑๕ นิ้ว โดยประมาณ

๔.๕ ตัวตลก สูง ๑๑ - ๑๙ นิ้ว โดยประมาณ

๕. ตัวหนังตะลุงยุคปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๔๘)

ตัวหนังตะลุงในช่วงเวลานี้ มีลักษณะน่าสังเกตเป็นภาพรวม คือ มีหลายขนาด มีหลายรูปลักษณ์ ทั้งนี้เป็นเพราะศิลปินหนังตะลุงและช่างตัดหรือแกะหนังตะลุงมีความจำเป็นต้องประยุกษ์ให้เหมาะสมกับสภาวการณ์และบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ

๕.๑ ขนาดของตัวหนังตะลุง

ตัวหนังตะลุงที่ศิลปินหนังตะลุงยังใช้เพื่อการแสดงโดยทั่วไปมี ๓ ขนาด (ใช้ตัวเจ้าเมือง–

ตัวหนังชุดปีจุบัน (๒๕๐๐-๒๕๔๘)

นางเมือง พระเอก–นางเอก และตัวตลก เป็นตัว วัดขนาด) คือ ขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาด ใหญ่ ดังนี้ คือ

๕.๑.๑ ตัวหนังตะลุงขนาดเล็ก

เจ้าเมือง–นางเมือง สูงประมาณ ๑๘-๒๐ นิ้ว

พระเอก–นางเอก สูงประมาณ ๑๔-๑๖ นิ้ว

ตัวตลก สูงประมาณ ๑๔-๑๗ นิ้ว

๕.๑.๒ ตัวหนังตะลุงขนาดกลาง

เจ้าเมือง-นางเมือง สูงประมาณ ๒๕-๓๐ นิ้ว

พระเอก–นางเอก สูงประมาณ ๒๐-๒๒ นิ้ว

ตัวตลก สูงประมาณ ๑๘-๒๒ นิ้ว

๕.๑.๓ ตัวหนังตะลุงขนาดใหญ่

เจ้าเมือง-นางเมือง สูงประมาณ ๓๐-๓๕ นิ้ว

พระเอก–นางเอก สูงประมาณ ๒๕-๒๗ นิ้ว

ตัวตลก สูงประมาณ ๒๓-๒๗ นิ้ว

ศิลปินหนังตะลุงในปัจจุบันส่วนใหญ่นิยม ใช้รูปตัวหนังตะลุงขนาดกลาง ส่วนตัวรูปตัวหนังตะลุงขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ศิลปินหนังตะลุงเพียงบางคณะเท่านั้นที่นิยมใช้

อย่างไรก็ตามในการแสดงหนังตะลุงโอกาสพิเศษ เช่น การแสดงหนังตะลุงคอนเสิร์ต ศิลปินจำเป็นต้องใช้ตัวหนังตะลุงขนาดใหญ่พิเศษ เพื่อให้เหมาะสมกับขนาดของจอ เครื่องดนตรี แสงสีเสียง ตัวหนังตะลุงที่พบเห็นอาจจะมีขนาดสูงถึง ๑ เมตร (หรือ ๔๐ นิ้ว) โดยประมาณ ซึ่งจะพบเห็นหลังปี พ.ศ ๒๕๒๓ เป็นต้นมา

๕.๒ รูปลักษณ์ของตัวหนังตะลุง

ตัวหนังตะลุงขนาดต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น มีรูปลักษณ์ที่หลากหลายกว่า ตัวหนังตะลุงในช่วงเวลาก่อนๆ เพราะตัวหนังตะลุงในปัจจุบันช่างตัดหนังตะลุง หรือแกะหนังตะลุงได้นำเอาปรากฏการณ์ในสังคมปัจจุบันมาผสมผสานเข้าไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย ตัวละคร เครื่องอุปโภคบริโภค เครื่องสาธารณูปโภค ยานพาหนะ ฯลฯ ยิ่งไปกว่านั้นศิลปินหนังตะลุงบางคณะที่

ต้องการเน้นคุณภาพของการแสดงให้สมจริงสมจังกับนิยายหนังตะลุงซึ่งจัดเตรียมไปแสดง ณ สถานที่และโอกาสพิเศษ ยังจงใจตัดรูปหนังตะลุงเป็นการเฉพาะ เช่น รูปหนังตะลุงชุดรามเกียรติ์ยุคใหม่ และรูปหนังตะลุงชุดสงครามญี่ปุ่น เป็นต้น

ตัว(รูป)หนังตะลุง ทั้ง ๕ ช่วงเวลา ตั้งแต่ตัวหนังตะลุงอายุประมาณ ๒๐๐ ปี ๑๐๐ ปี ๖๕ ปี ๖๐ ปี และปัจจุบันดังได้นำเสนอมานี้ นอกจากจะเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดงของศิลปินหนังตะลุงแล้วยังเป็นสื่อบันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรแก่การศึกษาอีกด้วย

ค. ศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนจากรูปหนังตะลุง

๑. รูปหนังตะลุงตามช่วงเวลาต่างๆ ซึ่งมีรูปลักษณ์ที่หลากหลายดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ต่างเป็นสื่อบันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่น่าสนใจศึกษาอยู่หลายรูปลักษณ์ ดังเช่น :-

๑.๑ **ฤาษี** คือ นักบวชพวกหนึ่ง มีมาก่อนพุทธกาล สละบ้านเรือนออกไปบำเพ็ญพรตแสวงหาความสงบ มักจะมีเวทมนตร์คาถาอาคมเข้มขลัง **รูปฤาษี** จึงเป็นสื่อบันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับกลุ่มคนหรือชนเผ่า **ผู้ทรงคุณวิทยาและทรงคุณธรรมประดุจผู้ทรงศีล**

๑.๒ **พระอิศวร** คือ มหาเทพองค์หนึ่งของพราหมณ์ **รูป พระอิศวรทางโคอุศุภราชเผือกผู้** จึงเป็นสื่อบันทึกและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม**อันเกี่ยวเนื่องกับพราหมณ์**

๑.๓ **เจ้าเมือง** คือ เจ้าผู้ครองนครหรือพระเจ้าแผ่นดิน มีเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ รูปหนังตะลุง **เจ้าเมือง**มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์ จำนวนหนึ่งปรากฏเป็นเครื่องทรงให้เห็นประจักษ์ จึงเป็นสื่อบันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม**อันเกี่ยวเนื่องกับราชสำนัก**

๑.๔ **พระอินทร์** คือ จัตุโลกบาลองค์หนึ่งของพราหมณ์ตามตำหรับทางไสยศาสตร์กล่าวว่า ผู้ที่ได้เคยทำพิธีอัศวเมธถึง ๑๐๐ ครั้ง ผลของอานิสงส์จึงจะส่งให้เป็นถึงพระอินทร์ได้ และพระอินทร์จะสถิต ณ วิมานสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ **รูปพระอินทร์** จึงเป็นสื่อบันทึก สะท้อน และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม**อันเกี่ยวเนื่องกับพราหมณ์**

๑.๕ **ยักษ์** คือ อมนุษย์พวกหนึ่ง ถือกันว่ามีรูปร่างใหญ่โต น่ากลัว มีเขี้ยวงอก ใจดำอำมหิต ชอบกินมนุษย์ กินสัตว์ โดยมากมีฤทธิ์เหาะได้ จำแลงตัวได้ บางทีใช้ปะปนกับคำว่าอสูร และรากษส รูปยักษาหรือยักขินี จึงเป็นสื่อบันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับชนเผ่าที่**ป่าเถื่อน**หรือ**ดุร้าย** (มิลักขะ)

๑.๖ **จีนจ้งหรือเจ๊กจ้ง** คือ รูปกากหรือรูปตลกตัวหนึ่งของหนังตะลุง มีรูปร่างผอมสูง หลังโกงนิดๆ ท่าทางเหมือนคนอมโรค หัวมีหางเปียยาวถึงกลางหลัง นุ่งกางเกงขาก๊วยแบบคนจีนทั่วไป ขากางเกงปล่อยทั้งสองข้างหรือขากางเกงข้างหนึ่งปล่อยข้างพับกลับขึ้นมาก็มี มือข้างหนึ่งถือกล้องยาสูบแบบคนจีนติดฝีนส่วนอีกข้างหนึ่งถือมีด รูปจีนจ้ง จึงเป็นสื่อบันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทรงวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับชาวจีนในภาคใต้

เรื่องราวเกี่ยวกับจีนในภาคใต้ของประเทศไทย มีผู้ศึกษาพบว่าดังนี้*

การศึกษาเรื่อง**จีนทักษิณ : วิถีและพลัง** เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการอพยพมาตั้งหลักแหล่งในภาคใต้ วิถีคิด วิถีการต่อสู้ชีวิต เพื่อการดำรงอยู่และเพื่อความเจริญก้าวหน้าของชีวิตและวงศ์ตระกูล โดยศึกษาจากเอกสาร ศึกษาพฤติกรรม

---

*สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ จีนทักษิณ : วิถีและพลัง ๒๕๔๔.

พระอิศวร(บน) พระอินทร์(ล่าง)

และการสนทนากับคนจีนบางตระกูล ตลอดถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องประมาณ ๑๐๐ คน ผลการศึกษาพบว่าการเข้ามาสู่ภาคใต้ของคนจีนมีสาเหตุแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย และแต่ละกลุ่มชน การที่ภาคใต้ของประเทศไทยตั้งอยู่ระหว่างแหล่งอารยธรรมจีนและอินเดีย ซึ่งอยู่ในเส้นทางการค้าทางเรือมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๕ ประกอบกับภาคใต้อุดมด้วยสินค้าประเภทเครื่องเทศของป่าและแหล่งแร่ดีบุก ทำให้คนจีนเข้ามาแสวงโชคลาภในภาคใต้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การเกิดภาวะการขาดแคลนแรงงานในประเทศและในภาคใต้ก็ดี การเกิดภัยแห้งแล้งและภัยทางการเมืองในประเทศจีนก็ดี ความเจริญทางเทคโนโลยีการต่อเรือและการเดินเรือก็ดี เหล่านี้เป็นปัจจัยให้คนจีนติดต่อโลกภายนอกและอพยพมาสู่ภาคใต้จำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ กลุ่มคนจีนที่อพยพมาเพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีกว่ามักอาศัยมากับเรือสำเภาจีน และมักตั้งหลักแหล่งในบริเวณภาคใต้ฝั่งตะวันออก กลุ่มนี้มุ่งประกอบอาชีพโดยสุจริตและพยายามปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น ไม่ฝักใฝ่ในเรื่องการเมือง ต่างกับคนจีนที่อพยพผ่านทางมาลายู ปีนัง และ สิงคโปร์ที่ส่วนใหญ่เคยอยู่ในอำนาจของตะวันตก คุ้นเคยกับวัฒนธรรมตะวันตก เมื่อย้ายเข้ามาอยู่ในภาคใต้ ส่วนหนึ่งยังสมัครใจจะอยู่ในปกครองของกงสุลชาติตะวันตกที่อยู่ในเมืองไทยเพื่ออภิสิทธิ์ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจหลายประการ เป็นกลุ่มที่ผูกพันกับคนจีนในเมืองปีนังและสิงคโปร์มากกว่าใกล้ชิดกับคนจีนและวัฒนธรรมไทยในภาคกลาง เป็นกลุ่มที่ผสมผสานกับความเป็นตะวันตกมากกว่าจีนกลุ่มอื่นๆ และยังต่างกับกลุ่มที่อพยพผ่านทางภาคกลางซึ่งส่วนใหญ่จะมีความเป็นตะวันตกมากกว่าจีนกลุ่มอื่นๆ และยังต่างกับกลุ่มที่อพยพผ่านทางภาคกลางซึ่งส่วนใหญ่จะมีความเป็นจีนไม่ต่างกับคนจีนในภาคกลาง ส่วน

กลุ่มที่อพยพเข้ามาในช่วงที่ไทยขาดแคลนแรงงาน มักมีทั้งผู้ใฝ่ดีและพวกคุณภาพต่ำ มีทั้งช่วยเสริมสร้างความเจริญและก่อปัญหา

ชาวจีนในภาคใต้ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความวิริยะอุตสาหะมีคุณภาพและคุณธรรม มีบทบาทสำคัญในการก่อให้วิถีประชาและพลังชุมชนเปลี่ยนแปลงโดยใช้ภูมิปัญญาและวิธีการจัดการ ทำให้เกิดภูมิปัญญาใหม่ ช่วยเพิ่มมูลค่าให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ฐานการผลิตและเศรษฐกิจขยายตัวทั้งยังก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเสริมสร้างให้บ้านเมืองเจริญทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

วิถีและพลังจีนทักษิณในช่วงรัชกาลที่ ๔-๕ รัฐบาลกลางให้ความสำคัญในฐานะมี บทบาททำให้หัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งตะวันตกกลายเป็นเมืองราชทรัพย์ เป็นผู้พัฒนาสินแร่และระบบการผูกขาดภาษีทำให้มีรายได้เข้าสู่ท้องพระคลัง จนบางคนได้เป็นเจ้าเมืองเจ้าภาษี เป็นเหตุให้คนจีนที่ได้เป็นเจ้าเมืองและกรมการเมืองแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจนทำให้ราษฎรเดือดร้อนทุกข์ยาก บางพื้นที่เกิดขบถอั้งยี่ ครั้นถึงช่วงที่รัฐบาลใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติพัฒนาบ้านเมืองมีนักการเมืองบางคนใช้วิถีและพลังจีนเป็นฐานอำนาจแก่พวกและพรรคของตน ได้ร่วมกันกระทำให้การใช้เม็ดเงินและทรัพยากรธรรมชาติเกิดผลไม่คุ้มค่า ทำลายสภาพแวดล้อมและก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมา

สรุปว่าวิถีและพลังจีนทักษิณมีส่วนที่เป็นคุณูปการต่อภาคใต้มากกว่าส่วนที่เป็นโทษ

๑.๗ **สะหม้อ** คือ รูปกากหรือรูปตลกอีกรูปหนึ่งของหนังตะลุง มีรูปร่าง หลังโกง มีโหนกคอ คางย้อย ๆ แบบคนชรา และแบบชาวไทยมุสลิม ลงพุง รูปร่างผอมสูง การแต่งกาย นุ่งผ้าโสร่ง พับชายบนปล่อยกลับลงไปแบบที่ชาวไทยมุสลิมนิยมแต่ง ชักชายผ้าให้ข้างหน้าตื้น แล้วปล่อยข้างหลังลึกๆ ไม่สวมเสื้อ สวมหมวกแขก

รูปสะหม้อ จึงเป็นสื่อ บันทึก สะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับ**ชาวไทยมุสลิมในภาคใต้**

เรื่องราวเกี่ยวกับชาวไทยมุสลิมในภาคใต้ของประเทศไทยมีผู้ศึกษา พบว่าดังนี้*

ผลการศึกษาพบว่า อัตลักษณ์วัฒนธรรมภาคใต้ตอนล่าง ซึ่งมีปตานีและปัตตานี เป็นศูนย์กลางสัมพันธ์กับปัจจัยหลัก สรุปได้ว่า ความหลากหลายทางวัฒนธรรมส่วนที่เกิดจากปัจจัยภายในชุมชนเอง มีอัตลักษณ์ไม่แตกต่างกับภาคใต้ตอนกลางและภาคใต้ตอนบนมากนักทั้งนี้เพราะมีสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพดินฟ้าอากาศ ลักษณะธรณีสัณฐาน ทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพอันเป็นเงื่อนไขต่อการดำรงชีพ การสั่งสมภูมิปัญญาและมรดกวัฒนธรรมอื่นๆ ของชุมชนบริเวณนี้มีลักษณะร่วมกัน

อนึ่งความอิสระที่จะเลือกปฏิสัมพันธ์และเลือกตั้งถิ่นฐานที่ยังปลอดจากอำนาจรัฐและอาณาเขต นับตั้งแต่ช่วงไล่ล่าสัตว์ เก็บเกี่ยวของป่า จนพัฒนาเข้าสู่ชุมชนเกษตรกรรม ตลอดจนถึงช่วงที่วัฒนธรรมฮินดูมีอิทธิพลต่อสุวรรณทวีปและชวาทวีป ดินแดนบริเวณนี้ต่างก็เคลื่อนเปลี่ยนไปพร้อมๆ กัน แต่ต่อมาสืบเนื่องจากบริเวณภาคใต้ตอนล่างตั้งอยู่ในเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทร ในช่วงที่เทคโนโลยีการต่อเรือและการเดินเรือมีขีดจำกัดและความเป็นดินแดนชายขอบต่อแดนกับมลายูกอปรกับปตานีเคยเป็นรัฐอิสระ เป็นศูนย์กลางการ

* สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. กระเทาะสนิมกริช แลวิถีชีวิตชาวใต้ตอนล่าง ๒๕๔๓.

ปกครอง การค้า และวัฒนธรรม เคยติดต่อค้าขายกับอินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย มาช้านาน ทำให้เกิดปัจจัยต่างๆ อันเนื่องจากผู้คนและไวยณพนิกายวัฒนธรรมฮินดู-ชวาและพุทธ ก่อนที่ศาสนาอิสลามจะแพร่มาสู่บริเวณนี้

ลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมของภาคใต้ตอนล่าง ซึ่งมีปตานีเป็นศูนย์กลางกับภาคใต้ตอนกลางและตอนบนซึ่งมีตามพรลิงค์หรือลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) เป็นศูนย์กลาง ในห้วงที่วัฒนธรรมศรีวิชัยรุ่งเรืองส่งผลให้ดินแดนแถบนี้มีบทบาทสำคัญในฐานะ "คนกลาง" ในการขนส่งสินค้าข้ามคาบสมุทรมลายู อันมีเมืองไชยา นครศรีธรรมราช สทิงพระ และปตานี เป็นชุมชนสำคัญของภาคใต้ฝั่งตะวันออก

จีนชั้งหรือเจ็กชั้ง

สะหม้อ

นับแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้นมา อาณาจักรชวาเริ่มมีบทบาทสำคัญทั้งด้านการปกครองและวัฒนธรรมดังเช่นที่กองทัพชวาเคยยกไปรุกรานอาณาจักรจำปา ในปี พ.ศ. ๑๓๑๗ และ พ.ศ. ๑๓๓๐ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๒๒ : ๑๒๕) เป็นต้น และตามตำนานเมืองนครศรีธรรมราชก็กล่าวว่าชวาได้ยกทัพมารุกรานตามพรลิงค์ด้วยในเวลาใกล้เคียงกัน (รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, ๒๕๐๕ : ๘๕)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ ดินแดนทางปลายแหลมมลายูได้รับอิทธิพลทั้งจาก มัชปาหิตของชวาและสยาม หนังสือนาครกฤตาคม ซึ่งเขียนในปี พ.ศ. ๑๙๐๘ ว่าดินแดนบนแหลมมลายูที่อยู่ในอำนาจของมัชปาหิต ได้แก่ ปาหัง, หุชุงตะนะ (ยะโฮร์), ลังกาสูกะ, ไซ (สายบุรี) กลันตัน ตรังกานู, ตูมะลิก (สิงคโปร์), เกลัง (ตรัง) กุนุงปาหิต เป็นต้น อนึ่งกฎมนเทียรบาลของอยุธยา (พ.ศ. ๑๙๐๑) กล่าวว่า อุยงตนะ (Uyong Tanah) คือ ยะโฮร์ มะละกา และวรราวีเป็นเมืองขึ้นทางทิศใต้ของอาณาจักรอยุธยา (สุภัทรดิศ ดิศกุล,

๒๕๒๒ : ๘๗) อันนี้แสดงว่าการมีอำนาจในดินแดนเหล่านี้ของชวาและของสยามมีผลต่อโครงสร้างทางวัฒนธรรมในดินแดนเหล่านี้ด้วย ในขณะเดียวกันนั้นภาคใต้ตอนกลางและตอนบน ซึ่งมีนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง กำลังได้รับอิทธิพลจากสยามและเป็นช่วงที่พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์กำลังเจริญ ฯลฯ

๑.๘ **รูปกากหรือตัวตลกอื่น ๆ** รูปหนังตะลุงกลุ่มนี้ เป็นสามัญชนคนไทยในชนบท ส่วนใหญ่นุ่งผ้าโสร่งหรือผ้าลาย ผ้าพื้น ไม่สวมเสื้อ เท้าเปลือยเปล่าไม่มีถุงน่องรองเท้า เช่น เท่ง หนู นุ้ย : รูปตลกกลุ่มนี้ จึงเป็นสื่อบันทึก สะท้อน และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับ **สังคมชนบท** ฯลฯ

๒. รูปหนังตะลุง บางช่วงเวลาโดยเฉพาะรูปหนังตะลุงชุดรามเกียรติ์ ซึ่งมีอายุประมาณ ๒๐๐ ปี (นับถึงปี ๒๕๔๘) รูปตัวพระ ตัวนาง ยักษา และยักขินี มีรูปพญานาคเป็นฐานรองรับเท้า รูปหนังตะลุงชุดนี้จึงเป็นสื่อ บันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม **อันเกี่ยวเนื่องกับนาคในวัฒนธรรมภาคใต้**

เรื่องนาคในวัฒนธรรมภาคใต้ สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ ให้ความรู้ไว้ดังนี้ *

นาค หรือพญานาค ปรากฏในวัฒนธรรมของชาวภาคใต้ทั้งที่เป็นความเชื่อและขนบประเพณีต่างๆ มากมาย ส่วนใหญ่จะเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับน้ำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ เป็นเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นสิ่งชำระล้าง ช่วยให้เกิดความสะอาด สดชื่น รวมทั้งที่สมมติเอาสายน้ำแทนกระแสธรรมอันชำระมลทิน นอกจากนั้นยังใช้นาคหรือพญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนเครื่องสัตจองนำข้ามมหาสมุทรตลอดจนนำชีวิตข้ามไปสู่ฝั่งแห่งความเจริญ สัญลักษณ์เหล่านี้จะปรากฏเป็นรูปแบบและลักษณะต่างกัน ล้วนสืบต่อกันมาช้านานจนกลายเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นที่น่าสังเกตว่าชาวเอเชียเกือบทุกประเทศใช้นาคเป็นสัญลักษณ์แทนน้ำ เช่น ที่นครวัดของเขมรมีรูปหินแกะสลักเรื่องพระวิษณุกวนเกษียรสมุทรโดยใช้ตัวพญานาคแทนเชือก คติเช่นนี้ปรากฏร่วมในวัฒนธรรมพื้นบ้านของไทยภาคใต้ด้วยดังที่ปรากฏในบททำขวัญข้าวของชาวตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ว่า *"ข้าไหว้นาคนาคาทั้งพระยานาคใต้บาดาล ขอเชิญท่านมาเป็นเชียกชัก มาเป็นหลักเป็นประธาน"* มีการขุดพบเรือของชาวหมู่เกาะทะเลใต้ที่สุสาน ประเทศฟิลิปปินส์ใช้ขดงูหรือนาคเป็นรูปประดับเรือ สำหรับของไทยพบเรื่องพญานาคในหลายลักษณะในทุกภาค พบในคติที่เป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำซึ่งเกิดจากการผสมพันธุ์ระหว่างนาคกับสิงห์ ซึ่งเรียกว่า "สาง" ก็มี

นาคที่เป็นนรเทพ

นาคที่เป็นนรเทพ คือครึ่งเทพครึ่งมนุษย์ ส่วนใหญ่เป็นคติที่สืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมอินเดีย เช่นที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องมโนห์ราบาท มีนาคชมภูจิตเป็นเจ้าเมืองบาดาล เป็นผู้คลบันดาลให้เมืองอุดรปัญจามีฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำให้ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ภายหลังได้เป็นสหายกับพรานบุญ ให้พรานบุญยืมบ่วงนาคบาศมาคล้องนางกินรี หรือพญานาคในเรื่องสุวรรณสังข์ พญานาคได้ช่วยชีวิตพระสังข์เมื่อถูกถ่วงน้ำ คตินี้ยังปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้เรื่องอื่น ๆ ด้วย เช่น เรื่องนางอุทัย พญานาคได้ช่วยชีวิตมนุษย์ผู้บริสุทธิ์เช่นเดียวกัน

---

* สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (บรรณาธิการ). สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ ๒๕๒๙.

ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่าเมื่อนางเหมมาลาเอาพระทันตธาตุห่อเกล้าชฎาธารจะไปลังกา ครั้งถึงท่าตรังได้ขอโดยสารสำเภาไป เมื่อถึงกลางมหาสมุทร สำเภาเกิดอัศจรรย์แล่นไปไม่ได้ นายสำเภาคิดจะฆ่านางเหมชาลาและเจ้าธนกุมารเสีย นางรำลึกถึงพระมหาเถรพรหมเทพ พระมหาเถรพรหมเทพก็นิมิตเป็นพญาครุฑราชนาคราชทั้งหลายขึ้นมาถวายบังคมแก่พระทันตธาตุพระมหาเถรพรหมเทพ ก็ทำนายว่า ในอนาคตกาลทะเลรอบนั้น จะมีพระยาองค์หนึ่งชื่อ พระยาศรีธรรมโศกราชจะมาตั้งเมืองเป็นเมืองใหญ่ ชื่อเมืองนครศรีธรรมราชมหานคร นาคราชที่กล่าวถึงนี้ จึงเห็นได้ว่าเป็นเทพมเหสักข์ สำแดงให้เห็นว่าบริเวณนั้นเป็นภูมิดลมงคลสถาน และการที่พระมหาเถรพรหมเทพนิมิตเป็นครุฑ บ่งคติว่าครุฑมีอำนาจเหนือนาคที่เชื่อกันอย่างกว้างขวาง จนภายหลังจะพบศิลปะประเภทสถาปัตยกรรม ที่นิยมทำนาคเป็นสัญลักษณ์ ดังเช่นที่กล่าวไว้ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า *"เมืองนั้น มีกำแพง ๓ ชั้น อ้อม ๓ วันจึงรอบ ก็มีรูปนาคราช ๗ หัว ๗ หาง ประกอบบนประตู"* คตินี้ได้วิวัฒนาการเป็นสถาปัตยกรรมที่นิยมทำครุฑจับนาค นาคค่อยถอยศักดิ์ศรีเสื่อมสูญไป จนภายหลังคงเหลือแต่ครุฑ วิวัฒนาการของสถาปัตยกรรมที่ตัดนาคให้เหลือแต่ครุฑนี้พบในศิลปะแบบบายนของเขมรด้วยเช่นกัน

นาคในลักษณะ "งูวิเศษ"

พญานาคยังปรากฏในลักษณะงู (หรือบางทีเรียกว่าเงือก) วิเศษที่สามารถนิมิตกายให้เห็นหรือกำลังกายได้

ในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตอนหนึ่งกล่าวถึง **"พังพการ"** ว่า

มีเด็กคนหนึ่งพ่อแม่เข็ญใจอยู่ตำบลบ้านนพเตียนเอาลูกใส่เปลไว้ใต้ร่มไม้กลางนา มีงูตัวหนึ่งเอาแก้วมาไว้ในเปล พ่อแม่นั้นได้แก้วตั้งชื่อลูกว่าพังพการ ต่อมาพังพการเป็นคนวาจาสิทธิ์ พระยานครเอาเป็นบุตรบุญธรรม ต่อมาพระยานครคิดแข็งเมืองกับชวา ให้พังพการเป็นทหารออกรบ พังพการฆ่าพวกชวาเสียวันละ ๓๐ – ๔๐ คนทุกวัน โดยที่พวกชวามองไม่เห็นตัวพังพการ จนชวาต้องแตกหนีไป พระยานครจึงแบ่งเมืองให้พังพการส่วนหนึ่ง

คติเรื่องงูคาบแก้วในเปลทารกที่กล่าวมานี้ไปปรากฏใน**ตำนานหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืด**ว่า

นายหูนางจันเป็นลูกหนี้ของเศรษฐีปาน ครั้นถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าว นางจันคลอดลูกใหม่ ถูกเศรษฐีปานบังคับให้ไปเก็บเกี่ยวข้าวเพื่อใช้แรงงานชดเชยหนี้สิน นางจึงเอาลูกไปให้นอนในเปลที่ผูกขึ้นระหว่างต้นเม่าใหญ่ที่อยู่ใกล้นา ครั้นได้เวลาให้ลูกกินนม กลับมาหาลูกเห็นงูใหญ่นอนขดอยู่รอบ ๆ เปล นางตกใจและอธิษฐานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองบุตร ในบัดดลงูใหญ่ก็หายไป และมีแก้วขนาดเท่าไข่นกพิราบวางอยู่ในฝ่ามือของบุตรน้อย นางนำแก้วนั้นมาเก็บไว้จนฐานะดีขึ้นเรื่อย ๆ และทารกนั้นต่อมามีนามว่า ปู่ คือหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืด หรือที่รู้จักกันในนามของหลวงพ่อทวดวัดช้างให้นั่นเอง

รวมความว่า นาคจะปรากฏในรูปของงูวิเศษ ซึ่งจะมาปรากฏให้รู้ว่าใครมีบุญญาธิการ นอกจากนี้ยังเล่ากันเสมอๆว่า งูจะเฝ้าขุมทรัพย์โบราณที่ฝังหรือซ่อนอยู่ เป็นทำนองปู่โสมเฝ้าทรัพย์ แต่จะนิมิตให้เห็นในลักษณะของงูหรือพญานาค ความเชื่อเช่นนี้มีทั่วไปในภาคใต้โดยปรับเล่าให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ๆ

นาคที่เกี่ยวกับรูปหนังตะลุง

หนังตะลุงยุคเก่าของภาคใต้ รวมทั้งหนังตะลุงในประเทศมาเลเซียตอนเหนือ เช่น กลันตัน ไทรบุรี จะแกะรูปตัวสำคัญ ๆ ให้มีรูปพญานาคเป็นฐานรองรับเท้า หรือทำเป็นรูปเหยียบนาค เป็นทำนองว่ามีนาคเป็นพาหนะ รูปหนังตะลุงภาคใต้ในยุคดังกล่าวที่แกะให้มีรูปพญานาคเป็นฐานรับเท้า เช่น รูปพระอินทร์ ยักษ์ เจ้าเมือง เป็นต้น ของหนังตะลุงมาเลเซีย เช่น รูปพระราม พระลักษมณ์ พระอรชุน เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า มีบทพากย์รูปพระอิศวรของหนังตะลุงสำนวนหนึ่ง ใช้คำว่า **"โอมนาคา"** เป็นคำอาเศียรวาท ก่อนจะไหว้พระเจ้าทั้ง ๓ องค์ ตามคติไศวนิกายของศาสนาพราหมณ์ ดังต่อไปนี้

"**โอม นาคา** ข้าจะไหว้พระมหาเจ้าทั้งสามองค์
พระอิศวรผู้ทรง พระยาโคสุภราชฤทธิรอน
เบื้องขวาข้าจะไหว้พระนารายณ์พระนารายณ์พระสี่กร
ทรงครุฑระเหินจน พระชินรินทร์เรืองฉรงค์
เบื้องซ้ายข้าจะไหว้ท้าวจตุรพักตร์ผู้ทรง
พระมหาสุวรรณหมหงส์ทรงศักดิ์พระอิทธิฤทธิ์เรืองนาม
สามเอยสามองค์ทรงภพไปทั้งสาม
สามโลกเกรงขาม พระเดชพระนามลือขจร"

ฯลฯ

นอกจากนี้บทเชิดรูปฤาษีของหนังตะลุงยังบ่งคติว่า พระอิศวรและพระนารายณ์เป็นเทพสำคัญที่สุดตามคติไศวนิกายและไวษณพนิกาย คือ *"ข้าจะไหว้พระอิศวร พระนารายณ์ ผู้เป็นเจ้าท้าวลงมาตั้งฟ้าตั้งดิน ตั้งพระอินทร์พระพรหม ตั้งพระยมพระกาฬ ตั้งพระจตุโลกบาดาล ทั้งศรีมหาโพธิ ตั้งพระโสตพระศรีรัตนตรัย"* คติที่ยกให้พระอิศวรและพระนารายณ์เป็นผู้สร้างโลกสร้างจักรวาล และการใช้ *"โอม นาคา"* ในบทพากย์รูปพระอิศวร จึงสะท้อนถึง**การผสมผสานระหว่างคติผ่านาคากับคติไศวนิกาย**

นาคที่ปรากฏเป็นฐานของรูปหนังตะลุงน่าจะสอดคล้องและสัมพันธ์กับที่ปรากฏในโองการแช่งน้ำที่ว่า *"โอมสิทธิสรวงศรีแกล้ว แผ้วมฤตยู **เอางูเป็นแท่น** แกว่นกลืนฟ้ากลืนดิน...."* และ *"โอม ปรเมศวราย ผายผาหลวงอะดร้าว ท้าวเสด็จเหนือวัวเผือก**เอางือกเกี้ยวข้าง...**"*

นาคที่เกี่ยวกับยานพาหนะ

นอกจากจะพบคติการทำรูปนาคเป็นฐานรูปหนังตะลุงแล้วยังพบที่นำมาใช้เป็นยานพาหนะในลักษณะของเครื่องประดับตกแต่ง เช่น

ที่นครศรีธรรมราชมีผู้พบเครื่องสำริดรูปนาค ๕ เศียร ยอดแหลมเป็นเปลวไฟ (ขณะนี้เก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคล ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช) เครื่องสำริดชิ้นนี้ สแตนลีย์ เจ. โอ. คอนเนอร์กล่าวไว้ในเรื่อง **"ตามพรลิงค์กับอาณาจักรขอม"** (JSS – ๑๙๗๕) ว่าเป็นชิ้นส่วนที่ใช้ประกอบราชรถ มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และยอร์จ โกรส์ลิเยร์ ได้ศึกษาเปรียบเทียบกับภาพของราชรถและเสลี่ยงที่นครวัด ซึ่งเป็นภาพสลักหิน แล้วลงความเห็นว่า เครื่องประดับสำริดที่เป็นนาค ๕ เศียรนี้เป็นส่วนประดับที่ปลายยอดของไม้คาน โดยสวมไว้ที่ปลายไม้เพื่อให้ทอประกายแวววาว เพิ่มความงามสง่าแก่ราชรถมากขึ้น

คติการนำรูปนาคประดับตกแต่งพาหนะเช่นนี้ ยังเป็นที่นิยมของชาวภาคใต้มาจนปัจจุบัน เช่นการทำเรือพระในประเพณีลากพระ หรือการตกแต่งกระบวนแห่เทียนพรรษา แห่กระทง เป็นต้น

นาคที่เกี่ยวกับการเพาะปลูกและความอุดมสมบูรณ์

ชาวภาคใต้มีความเชื่อเช่นเดียวกับชาวเอเชียอาคเนย์ส่วนใหญ่ว่า นาค หรือพญานาค เป็นผู้ให้น้ำอันเป็นปัจจัยสำคัญของเกษตรกรรม เชื่อกันว่าแต่ละปีจะมีนาคให้น้ำแก่มนุษยโลกมากน้อยต่างกัน ปีใดมีจำนวนพญานาคให้น้ำมากตัวหรือน้อยตัวเกินควร ปีนั้นมักมีฝนตกน้อย เกิดความแห้งแล้ง ธัญญาหารจะเสียมากกว่าได้ เพราะถ้ามีพญานาคให้น้ำน้อยตัว ย่อมให้น้ำไม่ทั่วถึง แต่ถ้ามีมากตัวเกินไป เช่นมีถึง ๗ ตัว ก็มักจะเกี่ยงกัน จนเกิดเป็นสำนวนพูด **"นาคให้น้ำหลายตัวจึงเสียงาน"** หมายความว่า ถ้างานใดมีผู้รับผิดชอบมากเกินไปมักเสียงาน

ประเพณีลากพระของชาวใต้ นอกจากจะลากตามความเชื่อ และศรัทธาตามพุทธประวัติแล้ว ยังเชื่อกันว่าการลากพระจะช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลด้วย เพราะเมื่อการลากพระเสร็จสิ้นลงแล้ว (ลากพระในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑) จะย่างเข้าฤดูฝน ชาวใต้จึงเชื่อกันว่า "พอพระหลบหลัง" (ลากพระกลับวัด) ฝนก็จะตกหนัก พร้อมที่จะปักดำกล้าได้ ด้วยเหตุนี้จึงถือว่าการลากพระเป็นการขอฝนไปโดยปริยายและด้วยเหตุนี้เองจึงนิยมทำเรือพระเป็นรูปนาค ทั้งที่เป็นเรือพระสำหรับลากทางน้ำและทางบก

สำเนาจดหมายจากพระวิจิตรวรสาสน์ ข้าหลวงพิเศษตรวจราชการเมืองสงขลา พัทลุง (เอกสารกระทรวงมหาดไทยรัชกาลที่ ๕ ม. ๔๗/๑๔) กล่าวว่า พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) เห็นว่าการลากพระเป็นเหตุให้เกิดการวิวาท จึงประกาศห้ามลากพระเสียตลอดเมืองสงขลา ดังนั้นเมื่อพระวิจิตรวรสาสน์ไปตรวจราชการที่สทิงพระ ประชาชนจึงมาร้องขออนุญาตที่จะลากพระดังเดิม อ้างว่าที่ทำนาไม่บริบูรณ์มาหลายปีนั้น ก็เพราะไม่ได้แห่พระ ทั้งยังอาสาจะทำถนนขึ้นสายหนึ่งสำหรับใช้ลากพระโดยเฉพาะ

อันนี้ย่อมแสดงว่า ประเพณีนิยมการตกแต่งเรือสำหรับลากพระเป็นรูปพญานาคนั้น สืบเนื่องมาแต่ความเชื่อที่ว่า การลากพระจะทำให้พญานาคบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลด้วย

นาคกับความร่มเย็น

ชาวภาคใต้ยังเชื่อด้วยว่า นาคจะพ่นโปรยน้ำทิพย์มาชโลมไล้ให้มนุษย์มีความสุขสดชื่น

ชำระล้างทั้งมลทินทางกายและทางจิตใจ จึงมีประเพณีการสระหัววันว่าง และการสระหัวขึ้นเบญจาให้แก่ผู้อาวุโส เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทีหรือแสดงมุทิตาต่อผู้นั้น โดยจะสร้างเบญจาสมมติแทนเขาพระสุเมรุ แล้วทำเป็นหัวพญานาคพ่นโปรยน้ำลงมาอาบให้ นิยมทำเป็นรูปพญานาคต่อเชื่อมจากหัวพญานาคที่อยู่ตรงเพดานของเบญจาไปยังใต้ท้องของลำเรือที่ยกพื้นสูงเหนือระดับปากนาค และอยู่ห่างออกไปนอกปริมณฑลพอประมาณ (ยิ่งวางลำเรือไว้ห่างเท่าไรส่วนที่ตกแต่งเป็นลำตัวของพญานาคก็จะยิ่งยาวออก และทำให้ผู้กระทำรู้สึกว่ามีศรัทธาสูงและมีความขลังมาขึ้นเท่านั้น) ผู้ที่มาร่วมพิธีทั้งหมดจะช่วยกันดักน้ำสะอาดซึ่งเจือด้วยเครื่องประทินและดอกไม้ใส่ลงในลำเรือจนถ้วนทั่วทั้งบุตรหลานและศิษยานุศิษย์ แล้วก็จะปล่อยน้ำให้ไหลโปรยออกจากปากนาค วิธีเช่นนี้ผู้ร่วมพิธีจะไม่ละลาบละล้วงแตะต้องตัวผู้อาวุโส เว้นแต่ญาติสนิทบางคนที่จะคอยปรนนิบัติลูบถูให้อย่างใกล้ชิด ต่อจากนั้นบรรดาบุตรหลานและศิษยานุศิษย์ก็จะกราบไหว้ขอพรเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตของตนสืบไป นับว่าพญานาคได้ก่อให้ทุกคนสุขกายสุขใจกันทั่วหน้าต่างชื่นอกชื่นใจกันไปอีกนาน

นาคกับครุฑ

คติเรื่องครุฑจับนาค มีปรากฏในงานประติมากรรมและงานจิตรกรรมพื้นบ้านของภาคใต้อย่างกว้างขวางเช่นเดียวกับในภาคกลาง

จะเห็นได้ว่า "นาค" เข้ามาสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนในหลายรูปลักษณ์ ดังนั้น **การที่รูปหนังตะลุงบางประเภทมีนาคมาเป็นฐานรองรับเท้าก็ดี ฤาษีถือไม้เท้าหัวนาคก็ดี** ล้วนมีนัยทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับนาคดังกล่าวมาแล้วทั้งสิ้น

๓. **เครื่องทรงและอาวุธประจำกาย** เช่น อาวุธของตัวพระตัวนาง ยักษา ยักขินี ฯลฯ เป็นสื่อบันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมตามฐานะและศักยภาพของบุคคล กล่าวคือ

๓.๑ **เครื่องทรง** พระราชา พระราชินี ราชายักษ์ บุตรยักษ์ ยักขินี ผู้สูงศักดิ์ จะมีเครื่องทรงบ่งบอกถึงฐานันดรศักดิ์ เช่น มงกุฎ เป็นต้น โปรดสังเกต มงกุฎของยักษ์ ผู้สูงศักดิ์ดังนี้ *

ยักษ์ในวรรณคดีไทย

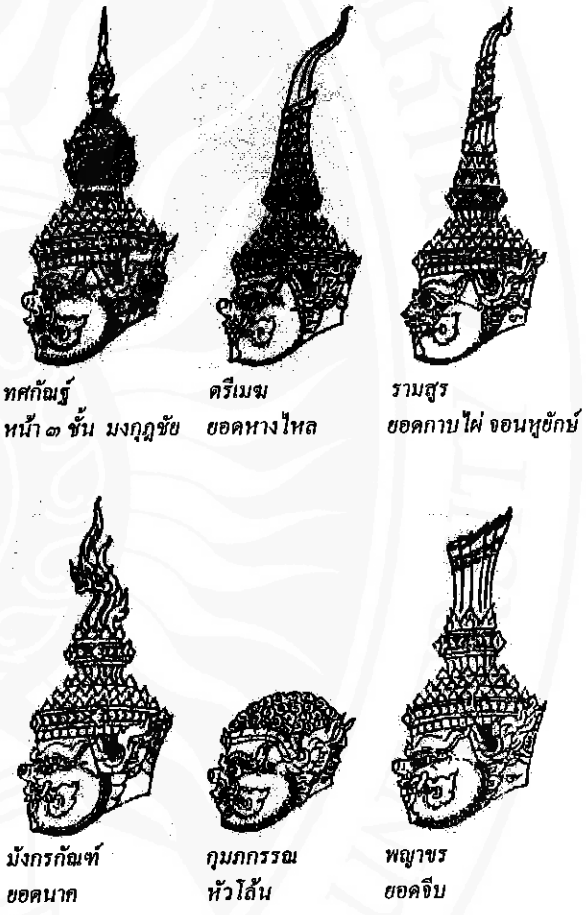

ทศกัณฐ์ หน้า ๓ ชั้น มงกุฎชัย | *ตรีเมฆ ยอดหางไหล* | *รามสูร ยอดกาบไผ่ จอนหูยักษ์*

มังกรกัณฑ์ ยอดนาค | *กุมภกรรณ หัวโล้น* | *พญาขร ยอดจีบ*

* ธนิต อยู่โพธิ์. โขน. ๒๕๑๑

ยักษ์ในนิยายหนังตะลุง

๓.๒ **อาวุธ** อาวุธประจำกายของเทพ พระราชา ราชายักษ์ บุตรยักษ์ ยักขินี ราชนิกูลผู้สูงศักดิ์ พระเอก นางเอก ได้แก่ ศร พระขรรค์ ตะบอง เป็นต้น

โดยภาพรวม ผู้ที่ถืออาวุธ ดังกล่าวนี้ล้วนเป็นบุคคลสำคัญทั้งสิ้น **โดยเฉพาะพระขรรค์** เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา คือ เครื่องขจัดอกุศลมูลและสัญลักษณ์ของเครื่องกำจัดอาธรรม์ของผู้มีธรรมเป็นอาภรณ์เหมือนดังที่พระมหาสัตว์ใช้พระขรรค์ตัดพระโมลีเพื่อสู่โลกอภิเนษกรมณ์ (การออกบวช) **รูปหนังตะลุงภาคใต้ที่จะถือพระขรรค์ได้จึงมีเฉพาะที่มีมเหศักดิ์มีอิทธิฤทธิ์และมีธรรมานุภาพเท่านั้น** เช่น ถ้ายักษ์ตนใดถือพระขรรค์ย่อมบ่งถึงยักษ์มีธรรมะ ถ้ารูปนางตัวเอกถือพระขรรค์ก็แสดงว่ามีอิทธิฤทธิ์เป็นผู้ปราบอธรรม ในการแสดงโนราพระขรรค์ก็เป็นสัญลักษณ์ของ กษัตริย์ และใช้ในพิธีกรรมรักษาโรค ขจัดเสนียดจัญไรได้

ภาพลักษณ์พิเศษไปกว่านี้ ลักษณะการถืออาวุธยังเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงศักยภาพและฤทธานุภาพของผู้ถืออาวุธอีกด้วย กล่าวคือ

๓.๒.๑ ถือพระขรรค์หรือถือตะบองยกมือไขว้ขึ้นเหนือไหล่ ปลายอาวุธชี้ลงมาด้านล่าง แสดงถึงเป็นผู้มี**ศักยภาพสูงส่งและมีฤทธานุภาพมหาศาล** เช่น รูปเทวดา (พระอินทร์) ถือพระขรรค์รูปราชายักษ์ ถือตะบอง เป็นต้น

๓.๒.๒ ถือพระขรรค์หรือถือตะบองแนบตัว มือกระชับเหนือสะเอว ปลายอาวุธชี้ตรงขึ้นเบื้องบน แสดงถึงเป็นผู้**มีศักยภาพสูง มีฤทธานุภาพมาก และมีจิตใจเปี่ยมด้วยเมตตา** เช่น รูปพระอิศวร รูปเจ้าเมือง รูปพระเอกถือพระขรรค์ รูปบุตรยักษ์ถือตะบอง เป็นต้น

๓.๒.๓ เหน็บพระขรรค์ ตรงสะเอว ถือพระขรรค์หรือตะบองแนบตัว มือกระชับเหนือสะเอว ปลายอาวุธชี้ลงมาด้านล่าง แสดงถึงเป็นผู้มี**ศักยภาพและมีฤทธานุภาพปานกลาง** เช่นรูปเจ้าชาย, นางเอก ถือพระขรรค์ เหน็บพระขรรค์ และรูปเสนายักษ์ถือตะบองเป็นต้น

๔. **รูปปรายหน้าบทถือดอกบัว** เป็นสื่อบันทึกสะท้อนและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับดอกบัวซึ่งเข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตของชุมชน

เรื่องราวของดอกบัวกับวิถีชีวิตของชุมชนมีผู้ศึกษาไว้ดังนี้ *

---

* ฤดีรัตน์ กายราศ. บัว : **องค์ประกอบประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรมไทย. ๒๕๔๐**

ดอกบัวในความหมายแห่งเวไนยสัตว์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาดูสัตว์โลกด้วยทิพจักษุญาณทอดพระเนตรเห็นว่าเวไนยสัตว์ล้วนมีอวิชชาห่อหุ้มครอบงำอยู่ หนาบางมากน้อยแตกต่างกันจึงมีสติปัญญาและศรัทธาที่จะทำความเข้าใจในธรรมะไม่เท่ากัน พระพุทธองค์ทรงอุปมาเวไนยสัตว์เหล่านี้ว่า **ประดุจดอกบัวที่จำแนกออกได้ ๔ เหล่าคือ**

อุคฆฏิตัญญู หมายถึง บุคคลผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่ชูดอกเหนือผิวน้ำ พร้อมที่จะผลิบานรับแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณ คือบุคคลผู้มีวาสนาบารมีแก่กล้า แม้เพียงได้ฟังพระธรรมเทศนาเพียงครั้งเดียวก็สามารถตรัสรู้มรรคผลได้โดยพลัน

วิปจิตัญญู หมายถึง บุคคลผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่ปริ่มน้ำ รอวันเวลาที่จะชูดอกขึ้นมาเบ่งบานในวันต่อๆ ไป คือบุคคลผู้ยังมีกิเลสเกาะยึดอยู่ปานกลาง อินทรีย์บารมียังไม่แก่กล้านัก ในการแสดงพระธรรมเทศนาจำเป็นต้องอรรถาธิบายความให้ละเอียดยิ่งขึ้น จึงจะสามารถบรรลุมรรคผลได้

ไนย หมายถึง บุคคลผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ใต้ผิวน้ำ ยังมีโอกาสที่จะเจริญขึ้นเหนือผิวน้ำได้ต่อไป คือบุคคลที่กิเลสซึ่งห่อหุ้มจิตใจยังไม่บรรเทาเบาบางลง แต่หากพยายามขัดเกลาด้วยการสดับพระธรรมเทศนาอยู่เสมอควบคู่ไปกับการบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาสมาธิอยู่เสมอก็จะสามารถบรรลุธรรมพิเศษได้ในที่สุด

ปทปรม หมายถึง บุคคลผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่เพิ่งจะแตกจากรากเหง้าซึ่งฝังอยู่ในโคลนตมใต้ท้องน้ำ มีโอกาสตกเป็นอาหารของสัตว์น้ำทั่วไป คือบุคคลที่เป็นหินชาติอย่างต่ำ ถูกพอกพูน ด้วยอาสวกิเลสหยาบหนา แม้ขัดเกลาเท่าใดก็ไม่มีโอกาสได้หลุดพ้นเข้าสู่มรรคผลพระนิพพานได้ในชาตินั้น

เมื่อทรงรู้แจ้งในกมลสันดานแห่งเวไนยสัตว์ซึ่งมีสภาพแตกต่างกันนั้นแล้ว ก็ทรงเห็นว่าการตรัสแสดงพระสัทธรรมจะมิเป็นการเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์จึงทรงรับอาราธนาจากท้าวสหัมบดีมหาพรหมที่จะทรงเผยแพร่พระสัทธรรมออกสู่มหาอัครทวารต่อไป

บทบาทของบัวในตำนานพระพุทธศาสนา

ในพระสูตรต่างๆ ได้มีเรื่องราวอันเป็นตำนานและนิทานที่บัวได้เข้ามามีบทบาทสำคัญดังนี้

แสดงถึงปาฏิหาริย์เกี่ยวกับดอกบัว

ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งกล่าวถึง ดรหทินสาวกในนิกายนิครนถ์ ได้พยายามชักชวนให้สิริคุต พุทธสาวกหันไปนับถือลัทธิของตน สิริคุตจึงทำการทดสอบด้วยการขุดหลุมอุจจาระอำพรางไว้ที่หน้าบ้าน จากนั้นนิมนต์สาวกนิครนถ์มาทำภัตตกิจที่บ้านของตน ปรากฏว่าเหล่านิครนถ์ไม่ทราบกลอุบายจึงตกลงไปในหลุมอุจจาระนั้น สิริคุตทำการขับไล่ให้ออกไป เนื่องจากมิได้เป็นผู้หยั่งรู้จริงทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังที่ได้อ้างไว้จากนั้นสิริคุตได้ทำการทดสอบอีก โดยขุดหลุมถ่านเพลิงอำพรางไว้แล้วอาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมเหล่าพุทธสางกให้เสด็จรับภัตตกิจ ณ บ้านของตน ครั้นพระพุทธองค์อย่างเหยียบลงบนหลุมถ่านเพลิงได้กลายเป็นดอกบัวรองรับพระบาทไว้อย่างน่ามหัศจรรย์ เป็นผลให้ดรหทินที่เคยเลื่อมใสในลัทธินิครนถ์หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแต่นั้นมา

ตำนานพระพุทธศาสนาข้างฝ่ายมหายานก็มีเรื่องราวกล่าวในทำนองปาฏิหาริย์เช่นกันว่า

พระเจ้าอโศกผู้มีความดุร้าย จนได้รับขนานพระนามว่าจัณฑาโศก ทรงจำลองนรกขุมหนึ่งไว้ แล้วพรางตาด้วยการขุดสระน้ำ ปลูกไม้ดอกไม้ผลให้ดูเป็นอุทยานร่มรื่นเย็นสบาย ทรงออก

กฎให้นายนิริยบาลผู้ควบคุมสาถนที่นั้นปฏิบัติว่า หากมีผู้ใดมิยกเว้นแม้แต่พระเจ้าอโศกเอง หากเผลอล่วงล้ำข้ามเขตประตูไปก็ให้จักกระทำทารุณต่างๆ ดังอยู่ในเมืองนรก ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุรูปหนึ่งบิณฑบาตผ่านมาพบอุทยานร่มรื่นก็หมายที่จะเข้าไปพักเพื่อฉันเพล พอล่วงล้ำประตูเข้าไปก็ถูกนายนิริยบาลควบคุมตัวไว้ ภิกษุรูปนั้นได้ขอร้องให้ฉันเพลเสียก่อน ก็ได้รับการผ่อนผัน ขณะที่ฉันเพลอยู่นั้น ก็เห็นภาพนายนิริยบาลนำผู้ละเมิดคนอื่นใส่ครกโขลกจนโลหิตฟูมท่วมตัว ก็บังเกิดความสังเวชจนบรรลุพระอรหันต์ในขณะที่กำลังฉันนั้นเอง ครั้นแล้วนายนิริยบาลได้นำภิกษุรูปนั้นไปยังปากหลุมอันเต็มด้วยถ่านเพลิงแล้วผลักตกลงไป ปรากฏว่าเพลิงที่กำลังลุกโชติช่วงดับมอดลงทันทีเกิดเป็นดอกบัวผุดขึ้นรองรับไว้ภิกษุรูปนั้นประทับนั่งอยู่บนดอกบัว แสดงธรรมแก่นายนิริยบาลจนเกิดความเลื่อมใส นายนิริยบาลได้ทูลเชิญพระเจ้าอโศกให้ทอดพระเนตรเหตุมหัศจรรย์ พระภิกษุได้เทศนาจนพระเจ้าอโศกเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาประกาศตนเป็นพุทธมามกะ พร้อมทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

การเกิดทิพยปทุมชาติเป็นปาฏิหาริย์ยังคงเป็นที่นิยมอยู่เสมอในตำนานพุทธศาสนาจากอรรถกถาและฎีกาอังคุตตรนิกายบรรยายพุทธกิจกล่าวไว้ว่า เมื่อสมเด็จพระโลกนาถเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตก็มีสายลมอ่อนพัดพื้นปฐพีให้สะอาดนำไปข้างหน้า พลาหกก็โปรยเมล็ดฝนลงมาระงับฝุ่นละอองในหนทางแล้วตั้งเป็นเพดานอยู่ ณ เบื้องบน สายลมอีกพวกก็พัดพาดอกไม้ทั้งหลายมาโปรยปรายลงในหนทาง ภูมิประเทศที่เป็นโคกเป็นดอนก็ยุบต่ำลง ที่ลุ่มที่ลาดก็นูนขึ้น เมื่อทรงวางพระบาทลงพื้นดินก็ราบเรียบสม่ำเสมอ แล้วมีดอกปทุมทั้งหลายที่สัมผัสสบายรองรับพระบาททั้งสอง

แสดงถึงการเป็นที่กำเนิดของอัจฉริยบุคคลผู้วิเศษและสำคัญทางศาสนา

ในประวัติศาสนาประเทศทิเบต* ผู้ก่อกำเนิดลัทธิลามะนามว่า *ครุปัทมสมภพ*ซึ่งชาวธิเบตถือว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งอวตารมา และเป็นที่เคารพบูชายิ่งนักในชนชาติทิเบต ก็เชื่อว่าถือกำเนิดในดอกบัวคล้ายกับคติความนิยมทางอินเดีย ดังมีประวัติความเป็นมาว่าพระเจ้าอินทรโพธิ ผู้พระเนตรบอด เสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงชตุมาติแห่งแคว้นอุรดยาน (ในกัษมีระ) ทรงสวดอ้อนวอนบูชาพระพุทธเจ้าทั้งหลายในสากลจักรวาลให้ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ยากที่บ้านเมืองประสบภัยพิบัติ พระพุทธเจ้าอมิตาภะ ณ แดนสุขาวดี จึงเสด็จอาวตารเป็นรูปรัศมีสว่างดังฟ้าแลบลงมาในสระศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งในแว่นแคว้นแห่งนี้ พระเจ้าอินทรโพธิได้สุบินเป็นศุภนิมิตว่า ทรงได้สายฟ้าทองไว้ในพระหัตถ์พระวรกายของพระองค์ก็มีรัศมีฉายฉานดังแสงอาทิตย์ ครั้นรุ่งเช้าตริคันธรราชครุ กราบทูลว่ามีรัศมีประหลาดเป็นแสงห้าสีเลื่อมสลับดั่งสีรุ้งตกลงในสระบัวชื่อธนโกษ แล้วฉายแสงสว่างทั่วไปในไตรโลก ขณะนั้นพระเนตรของพระเจ้าอินทรโพธิก็หายบอดอย่างมหัศจรรย์ ได้เสด็จลงเรือไปกลางสระพบดอกบัวหนึ่งบานงดงามหาที่เปรียบมิได้ บนกลีบบัวมีกุมารรูปร่างน่ารักอายุราวแปดขวบรูปกายมีแสงรัศมีดังเทพนั่งอยู่ พระเจ้าอินทรโพธิทรงย่อพระชานุลงเคารพพร้อมตรัสถามถึงความเป็นมา พระกุมารตรัสตอบว่าได้มาตามพุทธทำนาย

---

* อนุมานราชธน, ศาสตราจารย์ พระยา. **ลัทธิของเพื่อน.** กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๓.หน้า ๑๔๒-๑๔๓. (งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ ๕, พิมพ์เผยแพร่ในวาระครบ ๑๐๐ ปี ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธนและองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติประกาศเกียรติคุณเป็น "บุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมระดับโลก" ๑๔ ธันวาคม ๒๕๓๑).

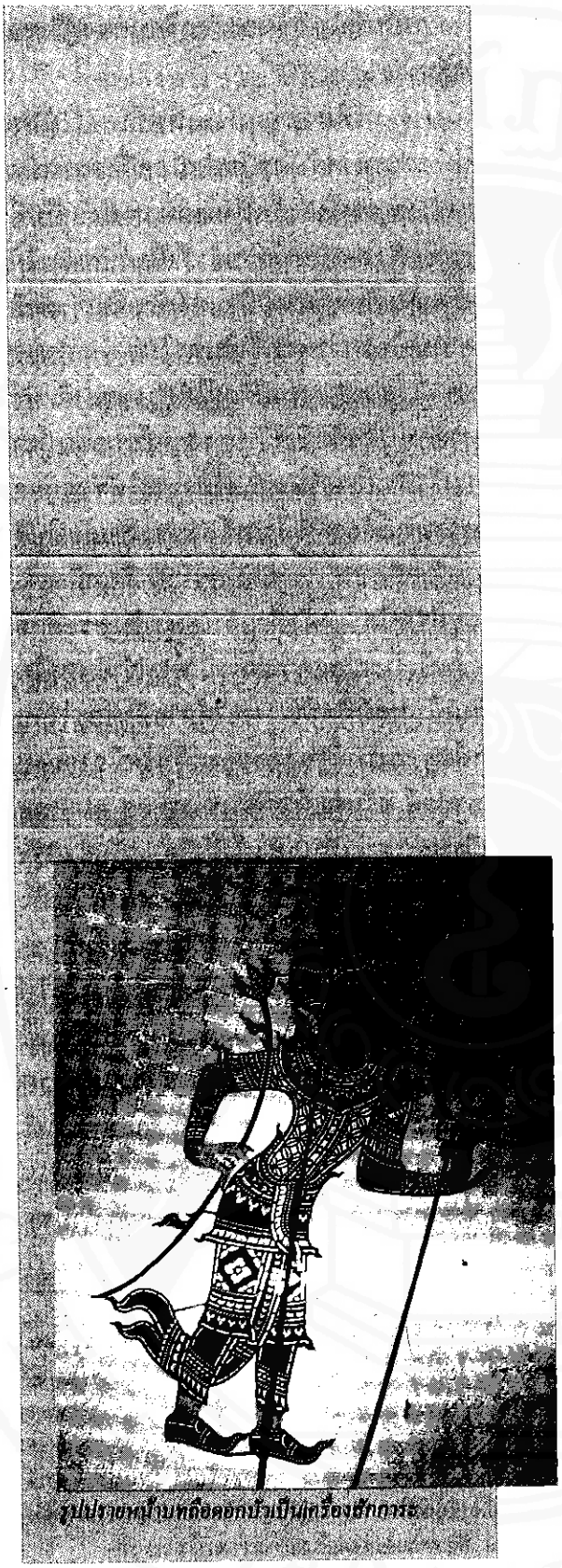

รูปปราชญ์ถือดอกบัวเป็นสัญลักษณ์

ของพระศากยมุนีพุทธเจ้า ซึ่งเคยตรัสไว้ว่าอีกพันสองร้อยปีข้างหน้าจะมีบุรุษผู้มาเกิดในดอกบัวทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งแคว้นอุรคยาน มีนามว่าปัทมสมภพ (เกิดในดอกบัว) ซึ่งจะมาเป็นครูสั่งสอนลัทธิมนตรยานและช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากสงสารทุกข์

พระเจ้าอินทรโพธิทรงสดับดังนั้นก็ปราบปลื้มยอมรับนับถืออัญเชิญกุมารนั้นสู่พระราชวังขนานนามว่า *สโรรุหวัชระ*(สายฟ้าอันเกิดในสระ) แต่นั้นมาบ้านเมืองก็มีแต่ความสุข พระศาสนาก็แผ่ไพศาล ด้วยเหตุนี้ดอกบัวจึงเป็นเครื่องหมายอันศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิลามะ

แสดงถึงผลานิสงส์ที่เกิดแก่บุคคลผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

จากอรรถกถาปทานมีเรื่องราวของเจ้าหญิงเข็ญใจผู้หนึ่ง มีความศรัทธา ถวายดอกบัวกับข้าวตอกแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แต่แล้วฉุกคิดว่าสมณะคงจะไม่ประสงค์ดอกไม้จึงขอดอกบัวกลับคืน เมื่อตั้งสติฉุกคิดว่าหากท่านไม่พึงใช้ประโยชน์แล้วก็คงไม่รับถวาย จึงนำดอกบัวกลับไปถวายใหม่ ครั้นตายไปได้เกิดบนสวรรค์ เนื่องจากมีโอกาสทำบุญกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อถึงเวลาจุติก็ได้จุติในดอกบัว มีชื่อว่า ปทุมาวดี เวลาย่างก้าวไปทางใดก็มีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับ พระฤาษีพบเข้านำมาเลี้ยงไว้ ต่อมาได้อภิเษกเป็นมเหสีของพระเจ้ากรุงพาราณสี ครั้นตั้งครรภ์ก็ได้ประสูติพระโอรสจำนวน ๕๐๐ องค์ เท่าจำนวนเมล็ดข้าวตอกที่เคยอธิษฐาน เมื่อคราวถวายพระปัจเจก พุทธเจ้า ต่อมาถูกใส่ความจากบรรดานางสนมผู้มีจิตริษยาจึงถูกขับออกจากเมือง ชัดเซพเนจรได้รับความทุกข์ยาก ดอกบัวที่เคยผุดขึ้นมารองรับเมื่อย่างเท้าไปทางใดก็หายไปหมดสิ้น ครั้นภายหลังเมื่อพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงทราบความจริง ก็ทรง

รับนางปทุมาวดีกลับเป็นมเหสีตามเดิม บุญที่ได้รับเกิดจากผลานิสงส์ในการถวายดอกบัว ส่วนเคราะห์กรรมที่ประสบและบุญที่ย้อนกลับมาภายหลัง ล้วนเป็นเหตุจากการนำดอกบัวกลับคืนแล้วกลับใจนำไปถวายใหม่อีกครั้ง นางปทุมาวดีนี้ในสมัยพุทธกาลได้เกิดเป็น นางอุบลวัณณาภิกษุณี ผู้ที่ได้รับยกย่องให้เป็นเอตะทัคคะยอดเยี่ยมในเชิงอิทธิฤทธิ์

แสดงถึงผลานิสงส์จากการฟังธรรม

คัมภีร์โลกทีปกสาร ปริเฉทที่ ๘ ปกิณณกนยสารนิเทศ มีเรื่องราวกล่าวถึงผลานิสงส์จากการฟังธรรมว่า ในเมืองสาวัตถีได้มีกุฎุมพีผู้หนึ่ง สามีของธิดาของกุฎุมพีนั้นเป็นคนมีศรัทธาเลื่อมใส ครั้งหนึ่งได้ฟังธรรมด้วยอาการเคารพ คิดว่าพระธรรมนี้เราผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่อาจบำเพ็ญให้เต็มได้ จึงไปสู่พระอารามแล้วบวชในสำนักของพระเถระผู้ถือการบิณฑบาตเป็นกิจประจำ เมื่อพระราชาทรงทราบเรื่อง ก็นำธิดากุฎุมพีภรรยาของชายผู้นั้นเข้าสู่อันเตปุรสถาน ครั้นต่อมาได้มีชาวบ้านนำดอกอุบลเขียวจำนวนมากมาถวายแก่พระราชา พระราชานำดอกอุบลเขียวมามอบให้แก่นางสนมคนละดอก ส่วนธิดากุฎุมพีได้ดอกอุบลสองดอกนางแสดงอาการร่างเริงยินดี แต่แล้วก็กอดดอกบัวร้องไห้ พระราชาถามถึงสาเหตุนางทูลตอบว่าดีใจเพราะได้ดอกอุบลถึงสองดอก แต่ครั้นได้กลิ่นหอมของดอกอุบลซึ่งคล้ายกลิ่นปากของพระเถระผู้เคยเป็นสามีทำให้ร้องไห้ระลึกถึง พระราชาไม่ทรงเชื่อว่ากลิ่นปากของพระเถระจะเป็นกลิ่นดอกอุบลจริง จึงนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมสาวกทั้งปวงเสด็จมารับถวายทานบิณฑบาตในวัง จากนั้นขอพระพุทธานุญาตให้พระเถระรูปนั้นหยุดอยู่ต่อเพื่อแสดงธรรมอนุโมทนา ส่วนพระพุทธองค์พร้อมพระสาวกเสด็จกลับพระวิหาร

พระเถระรับอนุโมทนาแสดงธรรมถวายพระราชา กลิ่นหอมอันเป็นกลิ่นของดอกอุบลก็ฟุ้งกระจายตลบอบอวลไปทั่วอาณาบริเวณ พระราชาใคร่ทราบว่าเป็นเช่นนี้เกิดจากอานิสงส์ประการใด จึงเสด็จไปทูลถามพระพุทธองค์ ทรงมีพระพุทธดำรัสว่า พระเถระรูปนี้ในอดีตได้ฟังธรรมในพระศาสนาโดยเคารพมีอาการเกิดปีติแล้วเปล่งเสียงสาธุอยู่เนืองๆ ผลแห่งกรรมจึงทำให้มีกลิ่นหอมจากปากเหมือนดอกอุบลกระจายกลิ่นอยู่ในน้ำฉะนั้น

ผู้ที่รักษาอุโบสถศีลโดยเฉพาะการงดเว้นจากมุสาวาทเป็นประจำในทุกๆ ภพนอกจากจะเป็นผู้มีอินทรีย์ผ่องใส คำพูดสละสลวย และอ่อนหวาน มีฟันสะอาดเรียบทั้งทนทานแล้วยังจะมีกลิ่นปากหอมฟุ้งเหมือนดอกอุบล วาจาเป็นที่เชื่อถือและมีชิวหาสีแดงอ่อนเหมือนกลีบของดอกบัว เป็นที่รักใคร่ชื่นชมของบุคคลทั่วไป ดังเช่น อิตถีรัตนะหรือนางแก้วคู่พระบารมีแห่งพระมหาจักรพรรดิราช เมื่อยามเจรจาก็ดี หัวร่อก็ดี กลิ่นปากนางแก้วนั้นหอมฟุ้งออกดังกลิ่นดอกบัวอันชื่อว่านีลุบลและจงกลนีเมื่อบานอยู่นั้น อันว่ากลิ่นปากแห่งนางแก้วนี้หอมดั่งนั้นทุกเมื่อแล*

แสดงการเปรียบเทียบเรื่องการเห็นบาปเป็นบุญหรือเห็นผิดเป็นชอบ

ในเอกนิบาต มัชฌิมปัณณาสก เรื่องมิตตวินทุชาดก มีว่า มิตตวินทุกะเป็นบุตรเศรษฐี มารดาว่าจ้างด้วยเงินจำนวน ๑,๐๐๐ กษาปณ์ เพื่อให้ฟังเทศน์ แก่กลับทำร้ายมารดาและนำเงินไปเที่ยวทะเล ครั้นเดินทางไปถึงกลางทะเลลึก เกิดเหตุอาเพศไม่มีคลื่นลม ทำให้เรือไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ ต่างพากันสงสัยว่าจะมีผู้เป็นกาลกิณีอยู่ในเรือลำนั้น ผลการจับฉลาก ๓ ครั้ง ตกอยู่กับ มิตตวินทุกะทุกครั้ง

---

* ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย ไตรภูมิกถา.** กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์พัฒนศิลป์, ๒๕๒๘, หน้า ๕๗

ไปมิตตวินทุกะจึงถูกโยนลงทะเลแต่สามารถว่ายน้ำไปถึงเกาะแห่งหนึ่งซึ่งเป็น ที่อยู่ของนางเวมานิกเปรต ผู้มีวิมานแก้วผลึก วิมานเงิน และวิมานแก้วมิตตวินทุกะอยู่กับนางเวมานิกเปรตได้ไม่นานก็ไม่พอใจ ละทิ้งแล้วเดินทางต่อไป คราวนี้ได้พบกับสัตว์นรกมีจักรกรดติดอยู่บนศีรษะแต่กลับเห็นเป็นดอกบัวหลวงสวยงามก็อยากได้ แม้สัตว์นรกจะบอกว่าเป็นจักรกรดก็ไม่เชื่อฟังกลับกล่าวหาว่าหลอกลวงตน ดังนั้นสัตว์นรกจึงเอากงจักรครอบศีรษะมิตตวินทุกะแล้วหนีไป มิตตวินทุกะจึงต้องเสวยกรรมจากการทำร้ายและไม่เชื่อฟังมารดาอย่างทุกขเวทนาแสนสาหัส

บัวความหมายแห่งพระรัตนตรัย

การที่ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีความบริสุทธิ์สะอาด จึงเป็นเครื่องเตือนใจว่าเรามีพระรัตนตรัยค้ำจุนอยู่ภายในจิตใจ การกราบไหว้บูชาพระรัตนตรัยจึงมิใช่เพียงแต่กราบไหว้ธรรมดาเท่านั้น หากต้องกราบไหว้ด้วยหัวใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ดอกบัวจึงมีความหมายแห่งพระรัตนตรัยดังนี้

บัวในความหมายพระพุทธ

คติทางพระพุทธศาสนาแต่ดั้งเดิมกำหนดให้ดอกบัวเป็นสัญญาณหรือนิมิต แทนจำนวนองค์พระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ในทุกๆ อสงไขย ดังนั้นดอกบัวจึงหมายถึงพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เป็นเหตุให้เกิดความนิยมนำดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าในทุกๆที่ ตั้งแต่สมัยที่ยังไม่นิยมการปั้นพระพุทธปฏิมาเป็นรูปเคารพเมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีล่วงมาแล้ว การนิยมดอกบัวก็เนื่องจากกำเนิดอันพิเศษกว่าดอกไม้อื่นใด คือหลุดพ้นจากมลทินของโคลนตมแล้วเบ่งบานขึ้นเหนือน้ำเสมอ สวยงามด้วยรูปทรง สีสันกลิ่นหอมจรุงใจ ดูบริสุทธิ์ประดุจพระหฤทัยแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เบิกบานผ่องแผ้ว โดยปราศจากราคีมาทำให้มัวหมอง

บัวในความหมายพระธรรม

กำเนิดอันสูงส่งของบัว ทำให้บัวได้รับยกย่องว่าเป็นสิ่งดีวิเศษ จึงได้รับการเปรียบเทียบกับธรรมอันประเสริฐ ดังเช่นที่พระนาคเสนเถระกล่าวไว้ในมิลินทปัญหาคัมภีร์ว่า

สมาธิรัตนะเป็นธรรมอันบริสุทธิ์ ทำให้จิตใจแน่วแน่จนอาสวกิเลสไม่สามารถเข้าเกาะกุมได้ ประดุจใบบัวหลวงที่น้ำไม่สามารถซึมติดอยู่ได้จึงสะอาดปราศจากมลทินอยู่เสมอ

พระมหาสติปัฏฐานหรือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิตและธรรม นั้น เปรียบเทียบสระน้ำกว้างใหญ่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัว มีพระนิพพานประดุจดอกบัวดารดาษอยู่ในสระน้ำนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรพิจารณาจำแนกสังขารด้วยญาณเล่นอยู่ด้วยพระสติปัฏฐานนั้นตามสบาย ประดุจช้างซึ่งลงเล่นน้ำในสระบัวอันกว้างใหญ่อย่างคึกคะนอง สำราญใจฉันนั้น

บัวในความหมายพระสงฆ์ หรือผู้ปฏิบัติธรรม

คุณสมบัติของบัวยังเปรียบกับพระสงฆ์หรือผู้ปฏิบัติธรรมได้ว่า ผู้ใดก็ตาม แม้เกิดในตระกูลต่ำต้อย ยากจนเข็ญใจเพียงใด หากเจริญภาวนาครองตนอยู่ในเพศพรหมจรรย์ยึดมั่นศรัทธาในพระธรรมคำสั่งสอนอย่างเคร่งครัด จนสามารถหลีกพ้นจากชาติภูมิเดิม ดังเช่นตมและน้ำที่หล่อเลี้ยง ก็ย่อมได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากบุคคลทั่วไป เป็นที่เคารพกราบไหว้บูชาโดยปราศจากอคติและความรังเกียจในชาติตระกูล

ในมิลินทปัญหาคัมภีร์ พระนาคเสนเถระได้เปรียบเทียบดอกบัวกับพระสงฆ์หรือผู้ปฏิบัติธรรมหลายนัยยะดังนี้

ผู้ปฏิบัติธรรมเปรียบดังปทุมชาติ ๓ ประการ คือ

ประการแรก ธรรมชาติดอกบัวหลวงแม้เกิดจากน้ำแต่น้ำไม่ติดซึมอยู่ได้ฉันใด บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมหากไม่มีความยินดีในชาติตระกูล หมู่คณะ ลาภ ยศฐาบรรดาศักดิ์ คำสรรเสริญ จตุปัจจัยที่บริโภคแล้ว ก็ไม่มีอารมณ์ติดยึดอยู่ด้วยสรรพกิเลสประดุจดอกบัวที่ไม่ติดด้วยน้ำฉันนั้น

ประการที่สอง ดอกบัวหลวงย่อมลอยน้ำไม่จมฉันใด ผู้สามารถระงับสรรพภัยและความโศกได้ย่อมลอยอยู่ได้ในโลกุตรธรรมเหมือนดอกบัวฉันนั้น

ประการที่สาม ธรรมชาติของดอกบัวแม้กระทบสายลมเพียงเบาๆ ก็พลิ้วไหวเหมือนดังผู้ปฏิบัติธรรมที่สำรวมกาย วาจา ใจ ไม่ข้องแวะในอาสวกิเลส ย่อมจะสะดุ้งหวาดหวั่นต่อภัยแม้เพียงได้ประสบกับกิเลสเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

อุปมาดอกบัวกับพระขีณาสพ

ดอกสัตตบุษย์ ดอกบัวสีขาวบริสุทธิ์ แม้ได้ชื่อว่าเป็นดอกไม้ แต่ก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นดอกไม้ที่สูงส่งกว่าดอกไม้อื่นใด เช่นเดียวกับพระขีณาสพที่ได้ชื่อว่าเป็นสมณะ แต่ก็ประเสริฐกว่าปุถุชนที่ยังไม่สิ้นกิเลสปฏิบัติเพียงดับกิเลสเท่านั้น ซึ่งก็ได้ชื่อว่าสมณะเช่นกัน เปรียบดุจดอกสัตตบุษย์ที่เหนือกว่าดอกไม้ทั้งปวง

ความสำคัญของบัวในลัทธิมหายาน

สมัยต่อมาพระพุทธศาสนาในอินเดียเกิดการแบ่งแยกออกเป็นสองนิกาย คือ นิกายฝ่ายเหนือกับนิกายฝ่ายใต้ แม้ทั้งสองนิกายจะนับถือพระธรรมวินัยตามพระไตรปิฎกด้วยกัน แต่ก็มีความแตกต่างกันคือ

นิกายฝ่ายเหนือ นับถือพระปรมัตถ์เป็นสำคัญ มีคติที่จะทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่เลื่อมใสของมหาชนอย่างกว้างขวางโดยคิดวิธีการที่จะชักจูงโน้มน้าวจิตใจของผู้คนให้หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเสียก่อน จึงค่อยสอนวิธีระงับดับกิเลสในภายหลัง เรียกว่าวิธี มหายาน หมายความว่าเป็นยานพาหนะอันกว้างใหญ่ที่จะนำสรรพสัตว์ข้ามสังสารวัฏ

นิกายฝ่ายใต้ นับถือพระวินัยเป็นสำคัญ มุ่งหมายรักษาพระธรรมวินัยซึ่งได้รับการปฐมสังคายนาจากพระอริยสาวกไว้อย่างมั่นคง รวมทั้งยึดมั่นในแนวทางคำสั่งสอนของพระพุทธองค์โดยไม่แปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น จึงได้รับการเรียกจากนิกายฝ่ายเหนือว่าหินยาน หมายถึง ยานพาหนะอันคับแคบ

ลัทธิมหายาน ทำการปฏิรูปคติทางศาสนาแต่ดั้งเดิมที่ว่า บุคคลจะพึงถึงพระนิพพานก็มีแต่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ขีณาสพเท่านั้น ซึ่งทางมหายานถือว่าเป็นการมุ่งบรรลุมรรคผลแต่เฉพาะตัวมิได้ยังประโยชน์แก่ผู้อื่น ควรที่จะมุ่งหมายพุทธภูมินำผู้อื่นข้ามสังสารวัฏเสียก่อน จึงค่อยเข้าสู่พระนิพพานในภายหลัง ดังนั้นจึงเกิดการนับถือพระโพธิสัตว์ขึ้นในลัทธิมหายานอย่างกว้างขวาง การจะเป็นพระโพธิสัตว์ได้ก็โดยที่บุคคลนั้นต้องบำเพ็ญคุณวิเศษ จำนวนพระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายานมีอยู่เป็นจำนวนมากพระโพธิสัตว์เหล่านี้นับถือว่าเป็นอนาคตพุทธ ลัทธิมหายานได้เปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิมที่ว่าพระพุทธเจ้ามีทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคตมาเป็นความเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าอยู่ทั่วไปในอนันตจักรวาล และยังสมมุติภูมิของพระพุทธเจ้าว่ามีความแตกต่างกัน โดยมีการกำหนดไว้ว่าพระพุทธเจ้าเป็นตรีกาย คือมีพระกายสามได้แก่ **ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย**

ธรรมกาย เป็นภาวะสำคัญ แห่งความรู้แจ้งเห็นจริง ได้แก่พระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้ทรงอุบัติขึ้นเองในโลก ไม่มีต้น ไม่มีปลาย โดยจะทรงประทับอยู่เป็นผู้สูงสุดและเป็นนิรันดร การที่ทรง

รูปลักษณ์การถืออาวุธ "ศร" และ "พระขรรค์"

อุบัติขึ้นก่อนสิ่งอื่นใดจึงมีพระนามว่า พระอาทิ-พุทธ บางนิกายเรียกว่า วัชรสัตว์ มีพระวรรณะเป็นสีน้ำเงิน แสดงลักษณะปางสมาธิ รูปเคารพมักทำเป็นพระพุทธปฏิมากรทรงเครื่องอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ โดยปกติจะเสด็จประทับเหนือดอกบัว แสดงว่ามีพระชาติกำเนิดเป็นทิพย์

สัมโภคกาย คือ กายแห่งความบันเทิง หมายความว่า มีกายเป็นทิพย์มีรัศมีรุ่งเรือง ได้แก่ พระธยานิพุทธเจ้า หรือ พระฌานิพุทธ ซึ่งเกิดขึ้นจากอำนาจฌานสมาบัติของพระอาทิพุทธ มีอยู่ด้วยกันห้าพระองค์เป็นประธานอยู่บนสวรรค์ ประจำ ณ ทิศต่างๆ มีพระนามและเรื่องราวผิดแผกแตกต่างกันไปในนิกายต่างๆ รูปเคารพทั่วไปมักมีลักษณะเป็นพระพุทธรูปสามัญ แต่มีความแตกต่างกันที่พระหัตถ์ พระธยานิพุทธเจ้ามีพระนามดังนี้

พระไวโรจนะวรรณะสีขาว แสดงปางปฐมเทศนา ประทับบนดอกบัวสีเขียว

พระอักโษภยะวรรณะสีน้ำเงิน แสดงปางมารวิชัย ทรงวัชระ และมีช้างเป็นพาหนะ

พระรัตนสัมภะวรรณะสีเหลือง แสดงปางประทานพร ทรงจินดามณี มีม้าเป็นพาหนะ ประทับบนดอกบัวสีเหลือง

พระอมิตาภะมีวรรณะสีแดง แสดงปางสมาธิเพชร ทรงบาตร มีนกยูงเป็นพาหนะ บางแห่งประทับบนดอกบัวสีขาว และทรงถือดอกบัว

พระอโมฆสิทธะวรรณะสีเขียวใบไม้ แสดงปางประทานอภัย ทรงวิศววัชระ

นิรมาณกาย คือ กายที่เนรมิตบิดเบือน หมายถึง กายมนุษย์ ร่างมนุษย์ของพระพุทธเจ้า เรียกว่า มานุษิพุทธเจ้า หรือ มนุษยโพธิสัตว์ เป็นผู้ที่พระธยานิพุทธเจ้าบันดาลให้ลงมาบังเกิดในโลกมนุษย์เพื่อสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งในคัมภีร์อปริมิตธารณี กล่าวว่ามีจำนวนมากมายเหลือคณนา ประดุจดังเมล็ดทรายบนฝั่ง

แม่น้ำคงคา แต่ที่สำคัญที่สุดมีอยู่ห้าพระองค์คือ

พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ผู้รักษาศาสนาของพระกกุสันธพุทธเจ้า

พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ผู้รักษาพระศาสนาของพระโกนาคมพุทธเจ้า

พระรัตนปาณีโพธิสัตว์ผู้รักษาศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ผู้รักษาพระศาสนาของพระโคตมสักยมุนีศรีสรรเพชญพุทธเจ้า

พระวิศวปาณีโพธิสัตว์ผู้จะมารักษาพระศาสนาของพระศรีอาริยเมตไตรยพุทธเจ้าในภายภาคหน้า

พระมานุษิพุทธเจ้า ๕ พระองค์ หรือที่เรียกว่า พระเจ้าห้าพระองค์ เป็นจำนวนที่แพร่หลายและนิยมของชาวเนปาล จีน ทิเบต และญี่ปุ่น รูปเคารพของมนุษย์พุทธเจ้านี้มักทำรูปมหาบุรุษทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ประทับเหนือดอกบัว มีพระพุทธรูปประดับไว้ที่พระอุณหิศ หรือพระเมาลี เป็นสัญลักษณ์ ส่วนพระหัตถ์จะทรงวัตถุต่าง ๆ ได้แก่ ดอกบัว วชิระ คัมภีร์ จินดามณี เป็นต้น

ลัทธิมหายานในประเทศจีน มีความเชื่อว่าพระโพธิสัตว์ คือ พระผู้รู้แจ้ง อาจตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเมื่อไรก็ได้ แต่ยังไม่ปรารถนาเข้าสู่พุทธภูมิ เพราะต้องการบำบัดทุกข์ให้สรรพสัตว์เสียก่อน ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายองค์ได้แก่ พระกวนอิม ไต้ซือเอี๊ย บุ้นซู้พู่สะ จุนที ฯลฯ

บุ้นซู้พู่สะ หรือ พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ประจำปัญญา มีเครื่องอุปโภคเป็นดอกบัวสายสีน้ำเงินจึงมักมีรูปในท่านั่งเหนือดอกบัว ทรงมาลาโพธิสัตว์เป็นรูปใบไม้ เรียงกันห้าใบ พระหัตถ์ทรงสมุดคัมภีร์ปารมิตาอันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนา โดยมีดอกนิลอุบล(บัวขาบ) รองรับ บางครั้งทรงดวงจินดามณี มีสิงโตเป็นพาหนะ

จุนที เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีเรื่องราวเกี่ยวพันกับดอกบัวในลักษณะต่างไปจากทางอินเดีย แม้รูปเคารพซึ่งนิยมทำไว้ตามโรงเจจะเป็นโพธิสัตว์ผู้หญิงมีแปดกร แต่เรื่องราวที่ปรากฏในวรรณคดีจีน เช่น ไซอิ๋วหรือห้องสิน จุนทีจะกลายเป็นผู้ชายที่มีฤทธิ์เดชมากในเรื่องห้องสิน จุนทีผู้มาจากไซทีหรือสุขาวดีมีบทบาทเป็นแม่ทัพผู้เก่งกล้าสามารถไม่เกรงกลัวต่อฤทธิ์อำนาจวิเศษนานาประการของข้าศึก ขณะสู้รบด้วยอำนาจบารมีจะปรากฏมีดอกบัวนับพัน อาทิเช่น บัวทอง บัวขาว บัวสีน้ำเงิน บ้างก็บัวห้าสี ผุดขึ้นมาเป็นเกราะป้องกันให้พ้นจากคมอาวุธ จุนทีนี้ภายหลังได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามีพระนามว่า ไวโรจนะ

นอกจากนี้ยังมีโพธิสัตว์หญิงซึ่งเป็นศักติหรือนางคู่บารมีประจำพระองค์พระอาทิพุทธและพระธยานิพุทธ สันนิษฐานว่ามีที่มาจากคติของศาสนาพราหมณ์ที่นิยมเทพนารีเป็นชายาเคียงคู่พระเป็นเจ้าเสมอ ในคติมหายานนิยมนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและศักติของพระองค์คือนางดารา นิกายลามะในทิเบตนับถือนางดารานี้ว่าเป็นเทวีแห่งการุณย์ และเป็นพระราชินีในสวรรค์(กวนอิมเนี้ย) มีประวัติการกำเนิดว่า น้ำพระเนตรของพระอวโลกิเตศวรหยาดหนึ่งร่วงลงไปในหุบเขาเกิดเป็นทะเลสาบขึ้น แล้วมีดอกบัวบานขยายกลีบปรากฏมีดาราเทวีเกิดอยู่ในดอกบัวนั้น สตรีใดที่มีคุณความดีชาวทิเบตจะมีความเชื่อว่าสตรีผู้นั้นเป็นนางดารามาเกิด ยังมีนางดาราเทวีในลักษณะต่างๆ อีกเป็นจำนวนมาก ที่นิยมนับถือกันมากอีกองค์หนึ่งมีนามว่า **ศยามดารา** มีวรรณะเป็นสีเขียว แก่ มักเป็นรูปหญิงอินเดีย นั่งบนดอกบัวห้อยบาทซ้าย หัตถ์ซ้ายถือดอกบัวสายสีเขียว* (ซึ่งก็คืออุตปลหรือนีโกลุปล หรือบัวสีน้ำเงิน ซึ่งถือว่าเป็น

---

* อนุมานราชธน, ศาสตราจารย์ พระยา, ลัทธิของเพื่อน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕, หน้า ๑๔๕.

เครื่องอุปโภคประจำพระองค์พระโพธิสัตว์ปัทมปาณีด้วย)

พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานเมื่อเจริญสูงสุดทางอินเดียตอนเหนือแล้วก็แผ่ขึ้นเหนือไปยังจีน ทิเบตและญี่ปุ่น ในขณะเดียวกันก็เผยแผ่ลงไปทางใต้เข้าไปสู่ชวา กัมพูชาและดินแดนบางส่วนในไทย

การนับถือดอกบัวว่าเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าทุกพระองค์นั้น เป็นคติความเชื่อมาแต่เริ่มกำเนิดลัทธิศาสนา และยิ่งเจริญมากขึ้นเมื่อพุทธศาสนาแบ่งออกเป็นสองนิกาย คือ หินยานกับมหายาน บัวดูจะได้รับความนิยมจากลัทธิมหายานมากกว่าลัทธิหินยานมีข้อแตกต่างกันที่ลัทธิมหายานให้ความสำคัญและนับถือสระบัว ส่วนลัทธิหินยานมุ่งเน้นความหมายสำคัญที่ดอกบัว การที่ลัทธิมหายานนับถือสระบัวว่าสำคัญนั้นมีที่มาจากความเชื่อว่าบนสวรรค์ชื่อสุขาวดีซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก เป็นดินแดนที่มีสระบัวขนาดใหญ่ พระธยานิพุทธเจ้าพระนามว่า พระอมิตาภะ จะประทับเป็นประธานบนดอกบัวหลวงสีขาวขนาดใหญ่แวดล้อมด้วยดอกบัวหลวงสีขาวขนาดย่อม ผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระองค์เมื่อตายไปจะได้มาอุติอยู่ในบัวบริวารเหล่านี้ อีกประการหนึ่งนั้น ความงดงามตามธรรมชาติของสระบัวอันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำใสสะอาดดารดาษด้วยดอกบัวบานสะพรั่ง เป็นบรรยากาศแห่งความสุขสงบ ดื่มด่ำ น้อมนำจิตใจให้สู่ภวังสมาธิ สระบัวหรือสุขาวดีจึงเปรียบเหมือนอมตนิพพานซึ่งอยู่ในดินแดนไกลโพ้น การจะเดินทางไปให้ถึงนั้นพาหนะที่สะดวกที่สุดคือการเดินทางด้วยยานนาวาหรือสำเภา ซึ่งก็ฝ่าคลื่นลมสัตว์ร้ายคือ อาสวกิเลสทั้งปวงล่วงพ้นจากสังสารวัฏ บรรลุถึงอมตนิพพานได้ในที่สุด

ในลัทธิมหายานมีความเชื่อว่า จำนวนดอกบัวซึ่งเบ่งบานขึ้นบนสวรรค์จะเป็นเครื่องบอกถึงการสร้างบุญบารมีของผู้ที่จะขึ้นมาอุติบนสวรรค์ว่า เป็นผู้สำเร็จญาณในขั้นใดอาทิเช่น หากบัวบารมีบานถึง ๑๐ ดอก ก็แสดงว่าจะได้สำเร็จเป็นขั้นพระอรหันต์สาวก ถ้าบานถึง ๑๕ ดอก ก็แสดงว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โพธิสัตว์ แม้แต่สีของดอกบัวก็เป็นเครื่องบอกถึงการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์องค์นั้น ๆ ด้วยเช่นกัน ดอกบัวจึงเป็นสัญลักษณ์บารมีของพระโพธิสัตว์บนโลกสวรรค์ นอกจากนี้ดอกบัวยังถูกนำมาเป็นอาสนะของพระโพธิสัตว์เจ้าทุกพระองค์และทุกลำดับชั้น เชื่อกันว่าดอกบัวของสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ชั้นสูงสุดจะมีดอกใหญ่และงดงามสว่างไสวด้วยแสงธรรม ผู้นับถือลัทธิมหายานมักใช้ดอกบัวเป็นเครื่องประกอบการ เพ่งตั้งจิตเป็นสมาธิ เพื่อให้บังเกิดฌาน เมื่อหลับตาลงเอาจิตไว้ที่หัวใจ นึกถึงหัวใจว่าเหมือนดอกบัวที่ถวายเป็นเครื่องสักการะ

ด้วยความนิยมในบัวอย่างสูงของลัทธิมหายานดังนี้ งานศิลปกรรมทางศาสนาของลัทธิมหายานจึงมีการนำดอกบัวมาเป็นสัญลักษณ์ควบคู่อยู่ด้วยเสมอ แม้ชื่อคัมภีร์ของฝ่ายมหายานก็ยังปรากฏชื่อของบัว เช่น สัทธรรม ปุณฑริกสูตร ลัทธิมหายานในเนปาลและทิเบต ก็มีมนตราบทหนึ่งที่นิยมกล่าวกันว่า โอม มณิ ปัมเมหุม ซึ่งเป็นนามอันเกี่ยวเนื่องด้วยบัว

จากเรื่องบัวตามแนวพุทธปรัชญา ซึ่งมีนัยหลากหลายดังกล่าวมาแล้วกับการให้รูปหนังตะลุง : ปรายหน้าบท ซึ่งทำหน้าที่บูชาพระรัตนตรัย คารวะบิดา มารดา ครู อาจารย์และผู้มีคุณปูการทั้งมวล ถือดอกบัวมาเป็นเครื่องสักกาะ จึงสอดคล้องและเหมาะสมตามวิถีพุทธธรรมทุกประการ

๕. รูปหนังตะลุงประเภทอื่นๆ รูปหนังตะลุงในยุคสมัยจอมพล ป. (แปลก) พิบูลสงคราม และยุคปัจจุบันมีการนุ่งกางเกง นุ่งกระโปรง สวมเสื้อ แขนสั้น แขนยาว สวมชุดสากล ผูกไทด์ สวมใส่ชุดประจำชาติ (เช่นชุดกิโมโน ซามูไร ฯลฯ) ชุดประหมู่เหล่าตามสังกัด ชุดพิเศษอื่นๆ ที่

เหมาะสมกับโอกาสตามยุคสมัย และสวมถุงน่องรองเท้า ฯลฯ ล้วนเป็นสื่อ **บันทึกสะท้อน และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับการแต่งกายของผู้คนในแต่ละชุมชน ตามนโยบายประเพณีนิยม ข้อตกลง และหรือกระแสพลวัตวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย ทั้งสิ้น**

ง. สรุป

พินิจรูปหนังตะลุงมุ่งสู่การศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนเท่าที่ได้นำเสนอมาพอสังเขปนี้ย่อมเป็นที่ประจักษ์จัดแล้วว่า **รูปหนังตะลุงแต่ละตัวต่างมีชีวิตจิตวิญญาณมีเอกลักษณ์ หลักฐานที่มา ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า ทำไมรูปหนังตะลุงรูปนั้นรูปนี้ จึงมีรูปลักษณ์ ภาพลักษณ์บุคลิกเฉพาะ เป็นเช่นนั้นเช่นนี้ และทำไมเมื่อศิลปินหนังตะลุงรูปนั้นรูปนี้มีใช้แสดงจะต้องพิถีพิถันตั้งแต่การคัดสรรรูป การเชิดรูป การใช้เพลงประกอบ การให้เสียงพากย์เจรจา การขับบทกลอน การให้บทบาทนาฏการ การสวมจิตวิญญาณอย่างสอดคล้อง และเหมาะสมกับเอกลักษณ์อัตลักษณ์ ของรูปหนังตะลุงรูปนั้น การแสดงหนังตะลุง จึงจะเป็นศิลปะแห่งการแสดงตามวัฒนธรรมหรือจารีของศิลปินหนังตะลุง**

*เมื่อรูปหนังตะลุงแต่ละตัว เป็นสื่อบันทึกสะท้อน และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมเช่นนี้ การจะอนุรักษ์ พัฒนา ส่งเสริมและเผยแพร่สู่เยาวชน ชุมชนและสังคมในวงกว้าง ผู้ทำหน้าที่ทุกฝ่าย **จะต้องศึกษาจนรู้จักเข้าใจในคุณค่าและความหมายอย่างแจ่มชัดเสียก่อน แล้วจึงใช้กุศโลยายปฏิบัติการตามกุศลศรัทธาด้วยหลักจริยธรรม หนุนนำไปสู่ความสำเร็จ อันมีอิทธิบาทสี่** เป็นต้น เราต้องช่วยกันบอกให้รู้(อย่างถูกต้อง) **ปฏิบัติให้ดู** (ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ) **และอยู่อย่างมีความสุข** (เจริญในวิธีแห่งพุทธธรรม) **ให้เห็น** จึงจะสามารถสร้างสรรค์จรรโลงมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนไว้อย่างยั่งยืนได้*

บรรณานุกรม

เจือ สตะเวทิน. (๒๕๑๕). **ประวัติวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ.

ธนิต อยู่โพธิ์. (๒๕๑๑). **โขน**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.

นาคะประทีป(นามแฝง). (๒๕๑๕). **สมญาภิธานรามเกียรติ์**. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา.

เปลื้อง ณ นคร. (๒๕๑๓). **ประวัติวรรณคดีไทย สำหรับนักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๐๗). **รามเกียรติ์**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๑๒). **บ่อเกิดรามเกียรติ์**. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๕). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.

ฤดีรัตน์ กายราศ. (๒๕๔๐). **บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

วิมล ดำศรี. (๒๕๔๐). **วรรณกรรมมุขปาฐะเมืองนครศรีธรรมราช : การศึกษาวิเคราะห์**. นครศรีธรรมราช : สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.

_____. (๒๕๔๗). **หนังตะลุงชั้นครูคู่เมืองนครศรีธรรมราช**. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช.

สัจจาภิรมย์, พระยา. (๒๕๔๓). **เทวกำเนิด**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (๒๕๔๓). **กระเทาะสนิมกริช แลวิถีชีวิตชาวใต้ตอนล่าง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (๒๕๔๔). **จีนทักษิณะวิถีและพลัง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนวิจัย (สกว.).

_____. บรรณาธิการ. (๒๕๒๕). **สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันทักษิณคดีศึกษา.

เสฐียรโกเศศ(นามแฝง). (๒๕๑๕). **อุปกรณ์รามเกียรติ์**. กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร.